Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 228 (10520) | 1977 чылдың сентябрь 28, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

1917-1977 60

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ АЛДАН ЧЫЛ ОЮН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР!

СЭКП обкомунда

ШАЛЫПЧЫ ЭЭЛЧЕГНИҢ БАЗЫМНАРЫ

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ 60 ЧЫЛЫНГА ТӨЛЕПТИГ УЖУРАЖЫРЫ-БИЛЕ «РЕВОЛЮЦИЯНЫҢ ЧАЛБЫЫЖЫ» СОВХОЗТУҢ АЖЫЛЧЫННАРЫНЫҢ, АЛБАН-ХААКЧЫЛАРЫНЫҢ ИНИЦИАТИВАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

«Революцияның чалбыыжы» совхозтуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары Улуг Октябрьның 60 чылынга төлептиг ужуражыры-биле инициативаны үндүргеш, күрүнеге сүт садар талазы-биле юбилейлиг чылдың социалистиг хүлээлгезин октябрь 1-де күүседирин, чыл тоңчүүнге чедир пландан ажыр 200 тонна сүттү садарын, күрүнеге эът саларының чыл даалгазын ноябрь 7-ге чедир күүседирин, беш чылдың үшкү чылынын үлүүнге киирештир 2000 тонна тарааны садарын, мал кажааларын болгаш малчыннар чурттаар бажыннарны чогуур үеэнде, шынарлыг септеп алырын, мал чемнериннге чылда хереглелдиң 20 хуузундан эвээш эвес курлавыр фондузу тургузуп алырын, келир чылдың дүжүүнге черни болгаш үрезиннерни шынарлыг белеткээрин шиитпирлээн.

Совхозтуң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары юбилейлиг чылдың социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседиринче, ооң-биле ССРЭ-ниң чаа Конституциязын хүлээн алырын болгаш Улуг Октябрьның 60 чылын күш-ажылчы белектерлиг уткуурүнче республиканың көдээ ажыл-агыйының бүгү ишчилерин кыйытырган.

Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуур, көдээ ажыл-агыйның кол продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни хуусаа бетинде күүседир, келир кышка чогуур үеэнде, шынарлыг белеткеңир, мал чемнериниң курлавырларын тургузар, келир чылдың дүжүүнге магадылалдарны тургузар талазы-биле «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының инициативазын СЭКП обкомунун бюрозу үүлдүг деп көргеш.

«Революцияның чалбыыжы» совхозтуң ажылчыннарының, албан-хаакчыларының инициативазын ажылчы чоннар коллективтеринге, чер болганга калбаа-биле деткиирин, көдээ ажыл-агыйның кол-кол продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле планнарны база социалистиг хүлээлгелерни чогуур үеэнде күүседир дээш политмассалыг болгаш организакчы ажылдарны күштелирерин, инитинин малына болдунар-ла хөй чемнерни белеткээрин, 1977—1978 чылдарның кыжына белеткелди, күскү хову ажылдарын доозар, мал бажын өстүрер талазы-биле хемчегларни алырын, социалистиг чарыпты калбартырын СЭКП райкомларынга, райкүүскомларга, облпрофчөвүлелге, ВЛКСМ обкомунга, Көдээ ажыл-агый министерствозунга, совхозтарның парткомларынга болгаш партия организацияларынга СЭКП обкомунуң бюрозу дааскан.

ТИИЛЕКЧИ БРИГАДА

«Тыва көдээ тудуг» трестин Шагаан-Арыгда № 586 көжүп чоруур механизастаттынган колонизазының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары юбилейлиг чылдың эрткен сес айларында тудуг-монтаж ажылдарының планыг даалгазын чедиишкиниг күүседиргеш. Оон бригадаларының аразында социалистиг чарыпты мурнуку одуруунда чоруп, өске эдлегелерге үлегер-чижээн көргүзүп турар. Оон соонда дөртку эдлегелерге (начальниги Т. Воронков) чоруп турар. Ол эдлегелерге, планда кодургениниде 13 тонна хөй-дүр. Эдлегелерниң аразында социалистиг чарыпты дээштиг кылдыр организаттаан. В. Долгушинниң эдлегөнде Людмила Григорьева үүлгэ эки көргүзүүлүг ажылдан турар эвес, харын-даа ажылдаар черниң арыг-силин дээш эш-ооруң чарышка кыйыгырган. Ол эдлегениң комсоругу хүлээлгезин база эки күүседип, аныяктарны хөй, шынарлыг продукция дээш демисежиринче кыйгырып турар. Людмиланың комсомолчу эш-ооруң комбинатта эң дээре түннелдерни чедип алыр дээш чарыптың база эгелекчилери боон турар.

Сентябрь айның баштайгы чартының түннелдери даг-дүгү арыглаарын улам көвүдедип болурун бадыткаан. Оны инитин болгаш дөртку эдлегелерниң машинистери херек кылырда көргүскеннер.

ЧУРУКТА: улуг регулировщик Людмила Григорьева ажыл үеэнде.

А. ЗАЙЦЕВТИН фотозу.

КЫЗЫЛ ТУК БАЙ-ТАЙГАДА

Юбилейлиг чылда инитинин малынга быжыг чем-суурну тургузар талазы-биле сентябрьның иниги он хонуунда чарлаттынган шалыпчы декадага тиилекчи болганы дээш барының эвадан Бай-Тайга район СЭКП обкомунун, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, облпрофчөвүлелниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаннаткан. Бо районнуң ажыл-агыйлары сентябрьның 10-20 хүннеринде мал чемнин 80,8 хуу күүседеткеш, тиилекчилерниң одуруунга киргеш.

СЭКП Тыва обкомунун, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, облпрофчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугуп Бай-Тайга районга тыпсырынга тураскаатка байырлыг хурал дүүн СЭКП райкомунун хуралдаар залынга болган. Ол тукту республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы К. С. Шойгу тывыскан. Белек шаңналга сорук киргеш бай-тайгажылар мал чемнинин белеткелин моон-даа шалыпкын чорударын аңаа хүлээнген.

И. СЕДИП.

ДАЛАШ, ТАРААЖЫ!

(Ажаап алыышкынның хүн демдеглели)

Сентябрь ай төпер дей берди. Дыка хөй районнарда сооктун тыныжы «чылгай» берген. Тарааның быжар, өзер өйү төнген. Хүн үнген тулумна ону ажаап алырының хуусаазы қызыгдыш турар.

Ынчалза-даа сөөлгү медээ өзугаар алырга, республикада сентябрь 27-ге чедир ажаап алза чогуур 245 мүн гектар черден чеден мүн ажыг гектарны ажаап алган. Ажаап алган шөлдериниң саванын бөлери хожудап турар, үрезин урарының планын 26 хуу, күскү чер аңдарарын 30 хуу күүседкен боон турар.

Республиканың чер ажылы сайзыраан районнары тараа ажаап алыышкынының темпизин кошкадын турары элдептиг-дир. Бии-Хем район ажаап алза чогуур тарааның дөрттүн үш кезиин кесиэн, а Каа-Хем район—39 мүн гектарның тарааларын ажаар турган, амга чедир 30 мүн ажыг гектарының бастырбаан.

Тыванын көдээ ажыл-агый дуржулга станциязы, «Сукпак», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Тиилелге» болгаш өске-даа совхозтар ажаап алыышкынны доозуп турар.

Өске ажыл-агыйлар специалистериниң санаанын өзугаар алырга, олар ажаап алыышкынны база доозуп болур турган. Ынчалза-даа хожудаашкында турары чүүнүн ужурунда боон турарыл? Агаар-бойдустуң берге байдалынга хожудаашкынны шамнаар чоруктар ам-даа үргүлчүлевишеан. Ол шын эвес. Хыналдадан алырга чамдык совхозтар социалистиг чарыпты эренгей организастаан турар. Сезонда чеже ажылды кылырын чамдык комбайнерлер билбес хевээр. Механизаторларның чарыжының түннелин үндүрөөн черлер бар. Комбайнарны тарамык ажыглан турарының чижектери костүп турар. Комбайнар үрелгеш, хөй шактарда аңаа турар, бензин чедиппес. Специалистерниң айтыышкынларының дээштиг эвес болуп турарындан ажыл саадаар чоруктар кайы хөй. Каа-Хемде «Ленинчи орук», «Бүрен» совхозтарның ажыл организастаар кижилери кымны-даа мурнай чана бээр дугайын чоокта чаа парлаалга айыткан, а СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң механизаторлары хүнде 16—17 шак ажылдан турла, өскелери чүгле 10—12 шак ажылдан турары көзүлген. Бии-Хемде «Өөк» совхозтуң тараажылары ажылды орай эгелээш, эрте чаңын турар.

Комбайнарның ажылының бүдүрүкчүлүү чавыс. Чижээ, тавычалаан тарааны бастырын, дорт кезин турар 637 комбайнның үштүн бир кезин хирези эдлчег чормазын күүседип турар. Дуржулга станциязының, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Сукпак» совхозтарның комбайнерлери дорт кезиншкин-биле эдлчегде 10—12 гектарны ажаап ап турла, «Бүрен» совхозта үчүле 4—5 гектарны ажаап турар.

Районнарның хөй кезинде саван бөлерин багай организастаан. Улуг-Хем район сөвадны болуп ап турла, Чөөп-Хемчиле тараазын бастырган 3,5 мүн гектарның чүгле 702 гектарынган саванны бөлгеп. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнар саванны багай бөлүп турар, а Тес-Хем, Эрзин районнарда бо ажылды шуут чорутпайн турар.

Үрезин белеткелинде байдал дүвүреевиг. Бо ажылды Таңды районда чүгөр чорудуп турза-даа, Чөөп-Хемчик, Эрзин, Бии-Хем районнар сентябрь 23-ке чедир чангыс-даа тонна үрезин уруп албаан. Ажыл-агыйлар удуртукчулары болгаш специалистер бо ажылче каңчап сагыш салбайн амыр олурарыл?

Күскү чер аңдарылгазының байдалы ажыл-агыйларда багай дээрзин айтыр херек. Бир хонукта ортумаа-биле республикада 1500 гектар черни чарып турар. Бай-Тайга районда сезон эгелээнден бээр бир тракторга онаштыр хонукта ажылдан кылышкын 2,5 гектар, Барыын-Хемчикте — 4, Бии-Хемде—5, Каа-Хемде—12, Кызыл районда—13 гектар боон турар.

Чер ажылдыларны үе даштырын тур. Чоокку хүннерде ажаап алыышкынны доозап, келир чылдың магадылалын тургузарының эрежок чугула хемчегларни алыры—ажыл-агый удуртукчуларының специалистериниң дорт хүлээлгези болур.

КОНСТИТУЦИЯ КОМИССИЯЗЫНЫҢ ХУРАЛЫ

Сентябрь 27-де Кремльге Конституция комиссиязының Даргазы, СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтин даргаланы-биле Конституция комиссиязының эдлчегли хуралы болган. Комиссияның ажылының түннелдерин болгаш бүгү улустуң чугаалажын, көрүүшкүнүнүң үеэнде келген санаалдар болгаш эдилгелер-биле кады Конституция төлевилелин чугаалажын көргеш.

Хуралга эш Л. И. Брежнев чүве чугаалаан.

Комиссия чогаадыкчы болгаш үре-түнелдиг улуг ажылды кылган деп Л. И. Брежнев чугаалаан. Ол ажыл болза, ССРЭ-ниң Конституциязын белеткээри-биле холбашкан бүгү ажылдың организаетыг эгезин болган. А бо талазы-биле эвээш эвес ажылды кылганын боттарынар билир болгай силер. Бүгү партия, бүгү совет улус бистин күрүнеин Үндезин Хоойлузун чугаалажып коорүнге киришкеп. Ыпчангаш бо талазы-биле бистиң кылып чоруткан бүгү-ле ажылывыстын кол-ла түннели—бистин партия болгаш бистин улузувустун эң-не улуг бузулбас сырый чангыс эптинин, коммунизм тургузуушкунунуң кол-кол сорулгаларын чедиишкиниг шиитпирлээринге ханы сонуургалдын база катап бадыткап көргүскени ол болган деп болаар мен.

Конституция комиссиязы дорт ай мурнунда ССРЭ-ниң Конституциязының төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга киргеннин билир болгай силер. Бөгүн бистиң комиссиявыстың ажылының түннелдерин үндүрер болгаш ону бүгү улустуң чугаалажын көрүүшкүнүнүң үеэнде киртинген санаалдарны барымдаалап турган. Конституция төлевилелинге эдилгелерни база немелделерни киирер дугайында айтырыгны шиитпирлээр апаар-дыр бис.

Совет улус оларга чугаалажып көрүү-биле киирген документиниң утка-шынарын изин-биле үүлдүгүзүнүн көрген.

Конституцияның төлевилелинин сөзүнге дорту-биле хамааржып турар санаалдарны Конституция комиссиязының секретариалынга толаргайы-биле өөреп көрген. Секретариаттың ажылынга сураглыг партия болгаш совет ажылдакчыларны, эртемнин янзы-бүрү адырларының специалистери — эртемденнерни, күрүне албан черлерниң болгаш хөй-ниити организацияларының ажылдакчыларын хаара туткан. Чаныыдаа санаалды, чангыс-даа эдилгени кичээнгей салбайн арттырбаан.

Ыяк болгаш кызымаккай ажылга үндезилээш, Конституция төлевилелинге киирер ужурлуг эдилгелерниң талазы-биле сумелерни кылган, а од ышкаш чамдык эдилгелерниң канчангаш хүлээн алдынмазының дугайында бодалдарны илереткеп.

Эдилгелериниң хөй кезин ылавылаалдар болгаш немелделер, сөзүн редакторлаан эдилгелер боон турар. Ынчалза-даа чамдыктары алыс уткага немелдени киирип турар. Ниитизи-биле чугаалаарга, төлевилелди миллион-миллион совет кижилериниң коллективтиг санал-оналы байыткан деп, эш Л. И. Брежнев онаалап демдеглээн.

Бүгү улустуң чугаалажын көрүүшкүнүнүң үеэнде Конституция төлевилелинин үүлдериннге хамаарыштыр хамаатылардан киргеп санаалдарны өөреп көргеш, санаалдан киирип турар эң чугула чазалгаларның утказын болгаш ужур-дузазын эш Л. И. Брежнев оон ынай тодараткан. Ук чазалгаларны тодаргайлаарга, социализм үеэнде күш-ажылдың ролю, социалистиг өнчүүге хумагалыг хамаарылга, социалистиг демократияны улам ынай хогаждери дээш ышкаш адырларга хамааржыр.

Киргеп чамдык санаалдарның хүлээн алдынмазының дугайын эш Л. И. Брежнев чугаалаан, үүге дээрге, олар амгы хоойлуждулгада киргеп үүлдерни катаптан база Үндезин Хоойлунун ужур-утказынга хамаарыштыр алырга эмин эрттир тодаргайжып турар ийикпе, аңы үүлге амгы практиктиг ажыл-чорудулгага ажыглатыпар хевирлиг болгаш чамдыктары алыс утказы-биле хүлээп ап болдунмас боон турар.

Конституция төлевилелинде көрдүнүп турар өскерилгелерни комиссия үүлдүгзүнүп көөр дээрзинге Л. И. Брежнев бүзүрелин илереткеп.

Чугаазының түннелинде эш Л. И. Брежнев мынча дээн:

— Конституция төлевилелин белеткеп, оон дараазында хамаатылардан киргеп санаалдарны өөренип көрүп, ниитилештирип турар үеде кончуг улуг болгаш кызымаккай база политиктиг чугула ажыл кылдынган. Анаа партия ТК-зының секретарьларын баштадыр бистин удуртукчу ажылдакчыларыныс, СЭКП ТК-ның аппарадының ажылдакчылары, элээн хөй күрүне органнарының болгаш хөй-ниити организацияларының ажылдакчылары, эрге-хоойлу болгаш эртемнин өске-даа адырларының специалистери—көскү эртемденнер хаара тутпаан турган.

Конституция комиссиязының Даргазы ук комиссияның өмүнээзинден ол эптерге оорүп четтиргенин илергейлээн.

Оон соонда СЭКП ТК-ның Политбюрозунун кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Пономарев чүве чугаалаан. Конституция комиссиязының секретариадының ажылының дугайын ол чугаалаан, Конституция төлевилелин ажылдан кылырының соолгу чадазында киргеп чазалгалар дугайын дыннаткан.

Чугаалаңкан айтырыг талазы-биле Белорус ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры И. Е. Поляков, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи академик П. Н. Федосеев, Москванын М. В. Фрунзе аттыг ховенсаазын фабриказының пос аргыкчызы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. С. Иванникова, ажылчы чоннар депутаттарының Винница область Совединиң күүскомунун даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. М. Кавун, ССРЭ-ниң Дээди судунун даргазы Л. Н. Смирнов санаал бергеннер. Конституция комиссиязының Даргазы эш Л. И. Брежневтиң чугаазында илереткен бодалдарын олар деткээннер. Бүгү улустуң чугаалажын көргени чаа Үндезин Хоойлунун төлевилелин ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенцияның, бүгү совет улустуң коллективтиг дуржулгазы-биле байлакшыдарынга арганы бээр деп санаал бергеннер чангыс аай демдеглээннер.

Конституцияның төлевилелин чугаалажын көөрү-биле болган совет кижилериниң күш-ажылчы болгаш политиктиг бедик идепкейлиг чоруунун, СЭКП-ниң XXV съездизинің шиитпирлерин чедиишкиниг күүседиринге, Улуг Октябрьның 60 чылын бүдүрүргеге чаа чедиишкиннер-биле демдеглээринге оларның шиитпирлиниин чижектерин Конституция комиссиязының кежигүннери киргеп.

Конституция комиссиязының шиитпирлээри болза:

ССРЭ Конституциязының төлевилелин бүгү улустуң чугаалажын көргениниң түннелдериниң дугайында Конституция комиссиязының Даргазы эш Л. И. Брежневтиң дыннадында тайылбырлаан үүлдер болгаш түннелдер-биле долузу-биле чөпшээрежир.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Конституциязының (Үндезин Хоойлузунун) төлевилелин ону бүгү улустуң чугаалажын көргениниң түннелдериниң талазы-биле киирген ылавылаалдар, немелделер болгаш чазалгалар-биле үүлдүг деп санаар.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга чугаалажын көргеш, ону оон соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң тоску чыыжының чедиги эдлчег чок сессиязынга чугаалажын көөр кылдыр киирери-биле дамчыдар.

(СЭТА).

Күш-ажылы-биле

«Сүт-Хол» совхозтуң Кызыл-Тайга бригадазы өшкү ажылдыг. Оон кежигүнниринің бирозун — Оржак Чамзырын чеди чыл иштинде өшкү кадарын келген. Бо үе иштинде кадыр-берт черлерге өшкү кадарар, ону ажаар талазы-биле арга-дуржулгазы баяан. Малының коданында үш үүс чыгам өшкү бар. Өшкү кадарын эгелээн чылында ол чүс өшкүден-не 95 анайны камгалап алган. А тоску беш чылда ортумаа-биле 104-ү алган. Эрткен чылын ындыг көргүзүү — 108 четкен. Өшкү бүргүзүнден 850 грамм чедир дукту кыргын эп келген.

Агаар-бойдустуң берге байдалдары турза-даа, малчын бо чылын өшкүзүн хүр кыш ажырын, чүс өшкүден-не 97 анайны камгалап алган. Дүк кыргыыр хүлээлгезин күүседип шыдаан.

Төл камгалаар болгаш дүк кыргын алырындан сыгыда, мурнакчы малчын немелде хүлээлгелерни база алган. 17 тонна эки шынарлыг ситенин белеткээн. 15 тонна курган өдекти бөлүп алган. Оон ангыда Ч. Оржак 400 баш кирер өшкү кажаазын тудуп алган. Өшкүнү тарын боозадырынга ол идепкейлиг киржип, өске ажыл-агыйларга садар болган совхоз иштинге ажыглаар хуналарны өстүрер хүлээлгени база алган.

Чамзырын Намчылович Оржак — коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, «Хүндүлелдин Демдээ» орденнин эдлекчизи. Мурнакчы малчын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуп турар.

Д. ДАНИЕВ.

ДЕПУТАТ-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Кызылдың Политиктиг чыдыышкын бажынынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты, СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле хоорайның ажылчы чоннарының толээлекчилериниң ужуражыышкыны дүүн боон эрткен.

Ужуражыышкынны СЭКП хоркомунун бирги секретары А. И. Пожидаев ажыткан.

Г. Ч. Ширшин чыылганнарга үүве чугаалааш, совет улус болгаш бистин республиканың ажылчы чоннары чурттун амыдыралында төөгүлүг болуушкунну — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылын кайы хире улуг сорук киришкиниг белеткеп турарын тодаргайы-биле чугаалаан. Юбилейни байырлаарынга белеткед Совет күрүнеңиң төөгүзүнде эң улуг болуушкун — чаа Конституцияны хүлээп алыры-биле дакпырлажып турарын ол демдеглээн. Оон төлевилелин чугаалажын көөрү совет кижилериниң күш-ажылчы болгаш политиктиг улуг көдүрлүүшкүнүн болдуруп, боттарының юбилейге уткуштур алган хүлээлгелерин болгаш оңгу беш чылдың иниги чылының даалгаларын чедиишкиниг күүседиринче оларын чүткүлүн күштелиргеп. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ам болур сессиязынга ССРЭ Конституциязын хүлээп алыр чорук бүгү улустун байырлалының хүнү, бистиң улуг Төрээн чурттувустун социализмни болгаш коммунизмни тургузарынга шылгарангай төнилелгелериниң хүнү болур.

Бистин республиканың ажылчы чоннары база-ла Улуг Октябрьның юбилейинге күш-ажылчы төлептиг белектерни сөнүзөр. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылдакчылары чыл эгезинден бээр 61 миллион рубльдиг продукциязын бүдүрүп, сайгарганнар. Тулугжулар, транспорт ажылдакчылары, чоннун амыдырал хандырыгларын база чедиишкиниг боон турар. Республиканың дыка хөй совхозтарының коллективтери планнарын база чедиишкиниг күүседип турар.

Ынчалза-даа бүдүрүлгенин курлавырларын бисте ам-даа чедир ажыглавайн турар деп, эш Г. Ч. Ширшин демдеглээн. Чижээ, үлетпүрнүн, транспорттун, коммунал болгаш амыдырал хандырылганың чамдык бүдүрүлгелери планнарны күүсетпейн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн кудулаашкынын болдурган. Тудуг ажылдарынга капитал салыышкыннарын оожум ажыглап, тудугларны ажыглалга киирери узамдыгын, чыл даалгазындан чурттарга тудуу озалдап турар. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде база улуг четчестер бар боон турар. Чамдык совхозтарда мал чемнерин белеткээринге бэр аргаларны долдур ажыглавайн, дужуттуг оожум ажаап ап турар. Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының бир дугаар сорулгазы — мал чемнерин белеткээринин, дужут ажаап алыышкынының бүгү ажылларын шалыпкын доозары болгаш кышкы үеде ажылдаарынга мал ажылын эки белеткээри боон турар.

Г. Ч. Ширшин түннелинде республиканың улус ажыл-агыйының болгаш культуразының хогждулдезинин перспективазын тодаргайы-биле чугаалаан. Тыва АССР-ниң улус ажыл-агыйын моон соңгаар улам-на комплекслиг хогждер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы дээрге, республиканың экономиктиг күчү-шыдалын улгаттырарынга, ажылчы чоннарның чаагай чоруунун дениелин бедилериниң чаа үе-чадазы болур. Доктаалда айыттынган чамдык сорулгалар амгы үеде чедиишкиниг боттанын эгелээн. Ынчалза-даа айыттынган планнарны күүселири организакчы ажылдың дениелинден, аңаа республиканың ажылчы чоннарының идепкейлиг киржиринден хамааржыр апаар.

Автосептелге заводунун бригадири К. Т. Кукарин, «Кызыл тудуг» эргелелиниң тудугжузу В. Д. Монгуш, Кызылдың даранылга фабриказының директору Т. П. Пургина, Красноярскиниң политехниктиг институдунун Кызылда филиалының директору Д. Б. Сузуроол, Кызылдың педагогика институдунун бешки курузунун студентизи Борис Монгуш олар ужуражыышкынга сес ап, үүве чугаалаанар. Ажылчы чоннарның чаагай чоруун улам экижилериниң дугайында улуг сагыш салыышкынны дээш Коммунистиг партияга болгаш Совет чазакка чүректиг хаңзылдан өөрүп четтиргенинин илереткеп, олар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты Г. Ч. Ширшинге чамдык күзелдерин чугаалаан. Кызылдың ажылчы чоннары боттарының кызымаккай күш-ажылы-биле бистиң Төрээн чурттун күчү-шыдалын улаштырар дээрзин бүзүреткеннер.

Улуг Октябрьның 60 чыл оюнга алдар кылдыр алган боттарының социалистиг хүлээлгелерин база бет чылдың иниги чылының планнарын хуусаадан эрте боттандырар дээш кызылчылар бүгү түүлдерни кылырын СЭКП-ниң Кызыл хоркомунун бирги секретары А. И. Пожидаев хоорайның коммунистериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының өмүнээзинден бүзүреткеп.

ХОЙЛУГ КИЖИ КААС

КҮҮСЕТТИМ

Бистің «О. Шыпаа» совхозтуң одар-белчиири Тес-Хем районнуң өске черлериден онзагай. Чери кадыр-берт, оът-сигени чегей болгаш манаа чүгле түе черниң малы тааржыр. Меп тое чыл иштинде хой ажылынга ажылдап келгеш, кандыг-даа бергелерни көрүм. Өөрүшкүлүг хүнер база хой. Ылангыя эш-өөрүнүң мурнунга хүлээнип, аазаан сөзүнге ээ болуру кижиге өөрүнчүг.

Кайгамчыктыг ужур-дузалыг болуушкун — Улуг Октябрьның 60 чыл оюнга төлептиг ужуражыр сорулгалыг түе хойдан-на 35 хураганны камгалап алыр дээним — хүлээлгелеримниң код кезээ ол чүве. Ону күүсеттим — 103 хураган болду. Дүк кыргын алыр хүлээлгем база күүсеттинген. 10 тонна сигенни бодум хол-биле кезип алыр дээн мен, 15-ти кылдым. Ам-даа беш тоннаны белеткеп алырын немей хүлээнген ажылдап тур мен. Кыштаамда хой кажаазын септеп, сакманнарны белеткеп алдым.

Мээн амыдыралымга база бир чугула болуушкун — меня партия кежигүнүнге хүлээп алганы. Ол дээрге бодуун малчын менээ канчаар-даа аажок улуг бүзүрелди, идегелди плереткени ол-дур. Эң ылангыя Октябрьның 60 чыл юбилейинде, Совет чуртувустуң чаа Конституциязын хүлээп алыр бо чылда партиядга киргеним бүгү назынымда уттундурбас. ССРЭ-ниң Дээди Советниң сессиязынга ону хүлээп алыр болгай. Анаа чедир кыштаглаашкынга белеткеп ажылдарын доозар мен.

В. АРАКЧАА, хойжу.

ХООЧУН

Улуг-Хем районда «Ак-Туруг» совхозтуң мурнакчы малчыны Шаалы Шактар-оол Тывага баштай колхозтар тургустунганындан эгелээш, 28 чыл иштинде хой кадарын келген. Ынчангаш оон арга-дужулгазы байлак, көрбээн чүвези чок кижи. Ажылынга ээ-харыысалгалыг болгаш, ол чыл санында бедик көргүзүглериг болуп келген.

Чазагже көжер мурнунда-ла кыштатта кажаалар септээр, көржен хоорар, өдек кургадып, бөлер дээн ышкаш бүгү ажылдарны кылып алыр чаңчылыг.

Хойжунуң дузалакчызы М. Хураган-оол база ажылынга харыысалгалыг кызымак кижилерниң бирээзи.

Олар чыл бүрүде кадарган малынга четкен мал чемин белеткеп ап турарлар. Алдыы-Шолук-Хову деп черниң сигенин ийи катап сугтаргаш, оон хой дүжүттүг эки шынарлыг сигенин хол кадыырлары-биле кезип, 15 тонна хире улуг сараатты тургузуп алганнар. Белеткээн сиген малчынларның хүлээнип алганындан хой.

М. ЛАМА.

ЛЕНИНЧИ ДЕКРЕТТЕРДЕН

(Төөгүден)

Бо чылын совет улус Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн демдеглеп турар. Чурттуң хөгжүлдезиниң төөгүзүнде бо эвээш хуусаа, ынчалза-даа улус ажыл-агыйынга боттандырган социал болгаш экономиктиг чаартылгаларының хемчээли-биле болгаш ужурдузаазы-биле аңаа деңнежир болуушкун тывылбас. Бо чугаа хой ажылынга база хамааржыр.

Капитализм үеэзинде Россияга чинге-нарын дүктүг хой ажылы чайгаар үнген мал чеминиң болгаш чиик өртектиг ажылчын күжүнүң ачызында мал эдлерингe кайгамчык хой орулганы берип турган. 1860 чылда дүк бүдүрери 226 мун тонна чедип турган, а ол-ла үеде Англия 63,5 мунну, АКШ —49,8-ти, Австралия—27,2 мунну бүдүрүп турган. Россия чылдың-на 1265 мун пуд дүктү даштыкыже үндүр садын келген.

Ынчалза-даа дүк үндүр сөөртүр талазы-биле бодунуң бирги черге чоруп турган байдалын Австралияга, Чаа Зеландияга болгаш Мурнуу Америкага алыскан. Хой одар-белчиириг, чиик өртектиг ажылчын күштүг болгаш ол чурттар чинге-нарын дүктүг хой ажылын Россиядан бедик темпилиг чорудуп, эки шынарлыг, чиик өртектиг дүктү бүдүрер арганы болганнар.

Делегей рынокторунга кызыл-тастың өртээнин улгатканындан Россияның мурнуу талазында чер эдлери тараз өстүрериниче кичээнгей сала берген. 1861 чылдан 1913 чылга чедир кызыл-тасты үндүр садары 7 катап көвүдээн, а дүк садары дыка эвээжээн. Чинге-нарын дүктүг хойларның саны 1875 чылда 15,7 миллион турганындан 1916 чылда 4,3 миллион чедир кызырылган.

Үлетпүрүнүң эрге-ажыктары хой дүктү чыл санында негеп турда, чинге-нарын дүк бүдүрериниң талазы-биле берге байдал чуртка тургустувуп келген.

Чер хуу өнчү болуруң үзүткаан, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде болгаш оон продукциязын саарарынга энархияны чок кылган. Октябрьның социалистиг Улуг революциязы улус ажыл-агыйын планга болгаш эртемге үндезилээш, дөн-дески хөгжүүрүнүң кызыгаар чок арганларын ажыктаан.

Хамааты дайынының кадыгберге чылдарында-ла ленинчи аграр программа Совет чазактың баштайгы декреттери-биле боттанып эгелээн. 1918 чылдың январь 27-де «Черни социализастаар дугайында» Декрет парлаттынган. Ону бүгүүр черге хуу өнчүнүң бүгү хевирлерин чок кылган.

1918 чылдың июль 13-те В. И. Ленин «Уксаалыг мал ажылынын дугайында» декретке ат салган. Бодунуң күш-ажылы-биле амыдыраавайн турар ажыл-агыйларның уксаалыг малдарын бүгү чонуң өнчүзү-болдуларын ында чарлаан. Ол-ла декретке уламчылал кылдыр 1919 чылдың октябрь 4-те «Чинге нарын дүктүг (мериос) хой ажыл-агыйын камгалаар болгаш сайыраадыр дугайында» декрет үнген. Мурнунда хуу мал эдлериниң коданнарындан хамаатыларның үлежип алганы чинге-нарын дүктүг хойларны чер органнарынга эгидериниң дугайын ында чугаалап турар. Оон ангыда декретте мал бажын кампавас, кара туразыбиле чок кылыр, нарын дүктүг хойларны эзтке ажыглаар чоруктарга удур хемчеглерни айыткан.

Владимир Ильич Ленинниң айтымышкынын үзүгаар, капитализм үеэзинде-де ажыл-чорудулгазын эгелээн эртемденнерни болгаш тускай өртемнигдерни чаа иштилеады тургузарынче партия кыйыгган. Хой ажылынга шинчилелдер кылып чораан П. Н. Кулешов, М. Ф. Иванов, Я. Л. Сладкевич, Н. П. Синицкий, И. Л. Друлев болгаш өске-даа эртемденнер ол кыйгырыгны хүлээп ап, чинге-нарын дүктүг хой ажылын катап тургузарынга болгаш сайыраадырынга идепкейлиг киришкеннер.

Ленинчи декреттерни күүседиринге хамааты дайын шаптыктаан. Совет девискээрни актардан арыглаан соонда тус-тус черлериниң органнары мериос хойларны күрүнеңи ажыл-агыйларынга чымыгелээн. Тараачыннарның холунга хойларны эвээш кезин арткан. 1923 чылда чүгле 340 мун мериос хойлар арткан, оларның 26 мунну Сибирьге турган.

Баштайгы ленинчи декреттерни үзүгаар, мериостар өстүрүп турар тараачыннар хой ажыл-агыйлыг эштежилгелерге каттыжып эгелээн: Ставрополь крайга—«Меринос», Сибирьге—«Алтай» болгаш өскедаа. Күрүне кооперасташкан тараачыннарга бүгү талалыг дузаламчыны чедирип турган.

1922 чылда күрүнеге дүк белеткээринге коску рольду ойнаан «Шерсть» деп бүгү-росия эштежилгезин тургускан. Ол—дүк-биле үлетпүрүү хандырар тускай орган турган.

Коллективтиг чугаалажыышкынның түнелинде шын шинтирин тыпкан —бүгү мериостарның 60 хуузу турган Сонгу Кавказка база Украинаның, Уралдың, Алдыы Волганың, Сибирьниң, Забайкальениң, Казахстанның болгаш Киргизияның ховулуг черлериниге чинге-нарын дүктүг хой ажылын сайзырадыр. Бөдүүн дүктүг хойларны чинге-нарын дүктүг кошкарлар-биле хайнакташтырар арганы ажыглаар.

Ол сорулга-биле 1925 чылдан 1931 чылга чедир дараазында уксаанын малдарын даштыкыдай садын алган: прекостарны—5,9 мун кошкарны, 80,4 мун хойларны; америк рамбульени—286 болгаш 11,2 мунну; австрали мериостарны—186 болгаш 6,8 мунну; вюртембергтери—49 болгаш 1,4 мунну; Мурнуу Америкадан мериостарны—53 болгаш 42,8 мунну.

Совет эртемденнерниң ажылдап кылганы тарын боозадылга арганы маңаа улут рольду ойнаан. 1931 чылда 600 мун хойну тарын боозаткан болаа, 1940 чылда ол-көргүзүг 19 миллион четкен.

1928 чылда 170 мун хойну, а 1936 чылда 11 миллионну хайнактаан. Хайнактаарының бо хире улуг хемчеолдиг дуржулгазы делегейниң өске чурттарынга турбаан.

Хайнак хойлар хой дүктү берип турар апарган. 1942 чылдың дүк белеткелинде чартык бөдүүн болгаш чинге-нарын дүктүң улуу 62 хуу четкен. 1916 чылда—31 хуу турган.

Хайнак хойлар-биле уксаажыдылга ажылы нарын дүктүг хойларны көвүдериниңдеп ангыда чурттуң чөөн талазынга ындыг ажыл болдунмас деп санап турган черлерге безин чинге-нарын дүктүг уксааларны өстүрериниге дузалыг болган.

ВКП (б) Төп Комитединиң июнь (1934 ч.) Пленумунуң шинтирлери уксаажыдылга ажылының системазын тургузаарының эгезин салган. 1937 чылда-ла 279,8 мун чинге-нарын, 393,2 мун хайнак хойларлыг колхозтарны хандырып турар күрүнеңи 6 уксаажыдылга станциялары ажылдап турган.

Хой ажылынга специализастаан совхозтарга уксаажыдылга 1923 чылда эгелээн. Сонгу Кавказка арткан мериостардан шилилгени чорудуп, арыг уксаа кылдыр өстүрери Я. В. Сладкевичиге дааскан. Сибирьге ындыг ажылды Н. П. Синицкий чоруткан. Амды «Овцевод» болгаш «Советтер чурту» колхозтуң уксаажыдылга станциялары ынчан үндезилеттинген.

Хой ажыл-агыйынга уксаажыдылга ажылын М. Ф. Ивановтуң методиказын барымдаалап чорудуп турган.

1919 чылда үндезилээн Москваның дээди зоотехниктиг институдунан 1932 чылда хой ажылының өөредилге институду ангыланып тургустунган болгаш дыка хой дуржулга станцияларлыг болгаш пунктуларлыг хой болгаш өскү ажыл-агыйының Бүгү-Дөвилет эртем-шинчилел институдун организастаан.

Дайын мурнунда хой бажы 89,7 миллион баш четкен. Оларның 22 миллиону чинге-нарын, чартык нарын болгаш чартык бөдүүн дүктүг апарган. Дүк бүдүрери 161 мун тонна чедип турган. Чурттуң уксаажыдылга баазазы тургустунган, асканий, алтай, кавказ, ставрополь, сальск породалар тынтып келген.

Чинге-нарын дүктүг хой ажылының хөгжүлдезин ленинчи аграр программаны амыдыралга боттандырганының ачызында чедип алган.

ШИЛИНДЕКТЕР

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнуң чылында, байырлал мурнунуң бо хүннеринде «Революцияның чалбыжы» совхозтуң хойжузу Иван Сафонов 125 хураганны, Карл Маркс аттыг совхозта Сат Байыр-оол 119, Дуржулга станциясында Монгуш Дырыштак 117, «Чодураа» совхозта Максим Сувандин 113 хураганны чүс хойга онаштыр алган. «Барлык» совхозта Күжүгет Маңзырынчының, «Октябрь 30 чылы» совхозта Ондар Ким-ооллуң удуртткан бригадаларының од көргүзүглери 95-95 болган. Чүс хойга онаштыр 110-дан хой хураган алган малчыннар 11 болган.

Онгу беш чылдың баштайгы чылында СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Сат Чүдүймааның бригадазы 100 хураганны чүс хойдан алган. Чүс хойга онаштыр 110-дан хой хураган алган малчыннар 25 кижи.

1974 чылда «Алдан-Маадыр» совхозтан Оржак Доржу 151, Иван Сафонов 144, «Чаа орук» совхозта Сагаачы Селип 137, «Алдан-Маадыр» совхозта Оржак Дажы-Намчал 136 хураганны, «Революцияның чалбыжы» совхозта Сыат Каадыр-ооллуң бригадазы 112 хураганны дорукторган. Чүс хойга онаштыр 110-дан хой хураган алган малчыннар 51 болган.

Каа-Хемде «Улуг Октябрь» совхозтуң малчыны Салчак Базыр «Хүндүлелдиг Демдээ» орденнин эдилекчизи. Ол бедик шаңналды хойжуга күш-ажылчы чедишкиннери дээш тывыскан. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка киришкеш, малчын бо чылын хойдан-на хураганны алган.

Дүк дужаар талазы-биле социалистиг хүлээлгезин база күүсеткен. Хойжу кыштаглаашкынга белен.

ЧУРУКТА: хойжу Салчак Базыр.

КОМПЛЕКС ЭКИ

Бистің колхозувус тараа, хой эъди болгаш чинге нарын дүк бүдүрүп турар. 1980 чылда ажыл-агыйның бараанның продукциязының 45,1 хуузу хой ажылындан, 34 хуузу тараадан кирер. Ынчан хой бажы 24 мун, оон иштинде төрүүр хой 16 мун чедер.

Сөөлгү үеде колхозка адыр иштинин специализастаашкының чорудуп турар, ылангыя хураганнарны семиртир азыраарының талазы-биле 10 мун баш кирер шаарап шалаөрлыг механизастаан шөлүг колхозта туткан.

Семиртир хураганнар чүгле бодувустуу эвес, кожавыс «Новый» совхозтан база кээп турар, ынчангаш өске ажыл-агыйлар-биле кооперастаашкының эгези салдынган. Үлетпүрге даянгаш хураганнарны семиртир, бүдүрүлге баазазын болгаш мал чемин чөгүмчалыг ажыглаар, хой эъдин бүдүрерин көвүдедир сорулга-биле ажыл-агыйлар аразында тускай керээни чарып, хүлээлгелерни ап турар. Оларны күүсетпес болза харыысалганы онаар. Ол дугайында база тускай негелделерде айыткан.

Семиртилге шөлүн чайын-даа, ыныныдаа ажыглаар. Ону ийи кезекке ангылаан. Пресстээн савак-биле чылыглаан ол черлерни 166 өрээлдиг кылдыр хуваатан, оон бирээзинге-ле 60 баш турар.

Ол шөлдүң эки талазы чүү? Күш-ажыл чарыгдалы дыка эвээжээр. Бүгү ажылларны мында механизастаан. Хойжуларның ажылы чиигээн. Мурнунда 32 кижиниң кадарып, ажаан турганы хойну ам чайын—6, кыжын 4-ле кижи семиртин турар.

Хойларның кол леми—борбаандылар. Оларны колхозтуң мал чеми болбаазырадыр цеги чылды өттүр кылып турар. Кандаашкын болгулаан сөөлгү чылларда борбаандылар кончуг дузалыг болган, чүге дээрге, оон дыка хой кезиин бодуун чемнер, ылангыя саван (50 хуу чедир), эзлеп турар. Ол ышкаш тараа богун, химиктиг будумелдерни немей ажыглаар арга тургустунган. Чемниң төтчеглеттинер чоруу эвээжээн, кадагалаары эптиг.

Мурнунда ышкаш ажаан турган болаа, бо чем чедишпес берге чылларда пемелде деңзи дугайында чугаалаан-даа херээ чок турган. А шолге өстүрген 3,5 мун хойну семис күштүг кылдыр эзт комбинатынга дужаадывыс. Мал бажының 98 хуузу камгалап алдынган.

Комплекске мал ажаарга, аарыларга удур профилактика ажылдарын чорударынга, эмнээринге база эптиг апаар. Өрээл-кажаажыгаш бүрүзүн бичии кадала дезинфексилеп каап болур.

Семиртилге шөлүнүң ажылының чамдык экономиктиг көргүзүглери мындыг. Эрткен чылын 100 килограмм дүктү бүдүрериге семиртилге шөлүнге 76,6 кижи-шакты, а иштиин-биле колхозка 196 кижишакты чарыгдаан. Комплекске бүдүрген дүктүң 100 килограммының саарылга өртээ 510, а колхозтуу—450 рубль болган. Ол ылгал кол нуруузунда дүктүң шыварындан алдынган. Нормага тааржыр дүктүн хемчээли 33 хуу болган. Мурнунда болза колхоз күрүнеге чүгле боктуг, шыпары багай дүктү дужаап турган болгай.

Ынчангаш колхозка семиртилге шөлүн тудуп алганывыс дыка улуг экономиктиг ажыкты берип турар.

В. ЯЛОВОЙ,
Ставрополь крайның Благодариен районда «Россия» колхозтуң даргазы.

ДҮКТҮ – КҮРҮНЕГЕ

(Сентябрь 16-ның медээзи)

Районнар	немелдериг план	Сатканы	Күүсеткен хуузу	1976 чылдың сентябрь 16-да сатканы
Республика	**3030**	**2790**	**92,1**	**2920**
Бай-Тайга	176	141	80,2	162
Мөнгүн-Тайга	81	62	76,5	74
Барыын-Хемчик	182	164	90,3	163
Өвүр	151	134	89,1	143
Чөөн-Хемчик	402	330	82,2	351
Улуг-Хем	455	443	97,4	459
Таңды	393	424	107,9	412
Бии-Хем	343	319	93,2	323
Тожу	16	12	78,1	13
Каа-Хем	202	204	101,2	216
Тес-Хем	198	173	87,7	195
Эрзин	193	167	86,5	193
Кызыл	238	213	89,7	210

Каа-Хем, Таңды районнар чыл планын күүсеткен. Өске районнар шупту эрткен чылдың деннелинге безин четпээн. Дүк садар 58 совхозтуң 14-үү планын күүсеткен. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз 122 хуу, «Шамбалыг» 117 хуу, «Енисей» 113 хуу күүсеткилээн. «Кара-Хөл», «Барлык», «Кызыл тук», Карл Маркс аттыг совхозтар планының чүгле алдан ажыг хуузун күүсеткен.

Малчыннарның ҮЛҮҮ

Мөнгүн-Тайга районнуң «Малчын» совхозу сиген белеткээр талазы-биле юбилейлиг чылда алган социалистиг хүдээлгелерин күүседир чоокшулай берген. Тес-Хем районнуң девискээринде сиген кезип турар механизастаан бригада планын ажыр күүсеткен.

Совхозтуң малчыннары мал чеминиң белеткелинге боттарының эвээш эвес үлүг-хуузун киирип, социалистиг чарыштыг ажылдап турарлар. Эң ылангыя Успуң Доңгак, Салчак Харлыг-оол олар ол чарышка шылгарап, 15-15 тонна сигенни белеткээн. Успуң Кегелдей, Салчак Тас, Биче-оол Мочак-оол, слар база багай эвес ажылдап, белеткээн сигенин коданнарында чедирип алган.

Х. ХЕРТЕК.

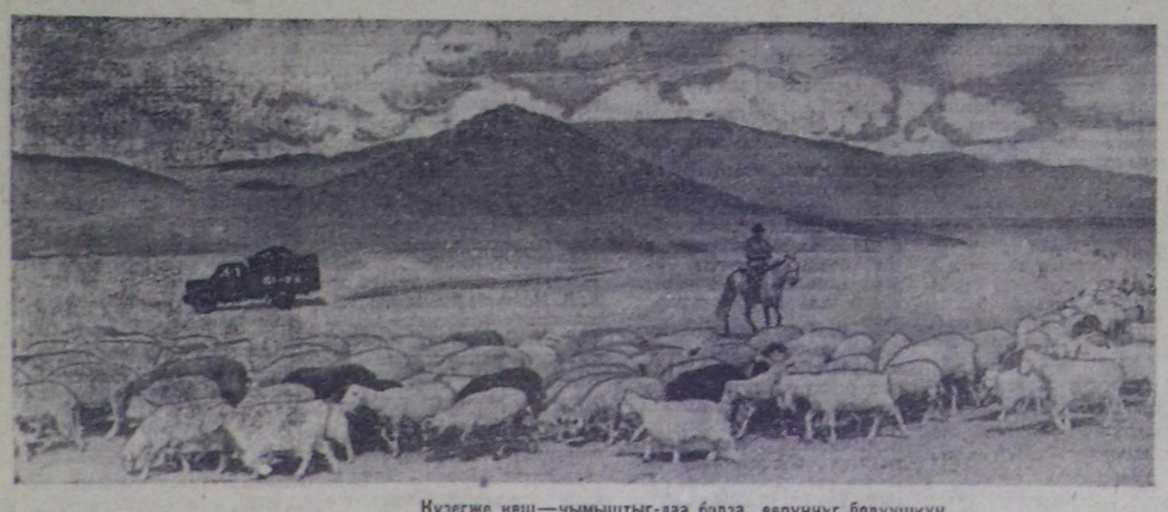

Күзегже кеш—чымыштыг-даа болза, өөрүнчүг болуушкун.

БИЛИП АЛЫҢАР

● ССРЭ-ле бүдүрүп турар бүгү эттиг 8—10 хуузун, а Ортаакы Азияда болгаш Закавказьеде 40—45 хуузун хой эъди эзлеп турар.

● Бистің чуртта хой сүдүнүн бүдүрүлгези чылда 100 мун тонна ажыг турар.

● Россияга 1916 чылда 89,7 миллион хой турган. 1971 чылдың январь бирде бистің чуртта хойнуң саны 138 миллион четкен. Хой биле өскү 1973 чылда 144,5 миллион болган.

● ССРЭ-де дүк бүдүрүлгези 1972 чылда 419 мун тонна болган.

● Революция мурнунда Россияда хойнуң 95 хуузу бөдүүн дүктүг турган. Ам ССРЭ-де бүгү хойнуң 70 хуузу нарын, чартык-нарын болгаш чартык-бөдүүн дүктүг.

● Революция мурнунда Россия чылда 192 мун тонна хой дүгүн бүдүрүп турган. Оон чүгле 12 хуузу нарын болгаш чартык-нарын дүк турган, ам ындыг дүк 80 хуу чедип турар.

● Бүгү дүктүн бештин бир кезиин болгаш нарын дүктүг, чартык кезиин Сонгу Кавказ, каракуль алтыларының чүс хуузун Ортаа Азияның республикалары болгаш Казахстан бүдүрүп турар.

● Сонгу Кавказта болгаш Чөөн Сибирьде чүс ишек бүрүзүнге-ле 600—800 хой, а Казахстанда 1400, Киргизияда 2000 баш хой онаажыр.

● Делегейнин бүгү чуртларында бир миллиард хире хой бар, оон 2,5 миллиард азы хой бүрүзүнден-не 2,5 килограмм дүк бүдүрүп турар. Эң-не хой хой Австралияда —170 миллион. Ында 800 мун тонна дүктү чыл бүрү бүдүрүп турар. Ол черниң хою бүдүн чыл дургузунда даштыгаа дес кажааларга оттаар, кадарбас.

● Чаа Зеландия бир хойдан-на ортумаа-биле 5,2 килограмм дүк кыргын ап турар. Ында эзт бүдүрүлгезиниге нургулайында 4—6 айлыг хураганнарны ажыглаар апарган. Бо чурт-биле Австралияда хой кадарарынга ыттарны калбаа-биле өөредип ап турар.

● Делегейнин бүгү чуртларында хойнуң 350 янзы уксаазы бар.

● Чүс гектар өөдө ажылатыг ажыглаалыг чер бүрүзүнге-ле Закавказьеде 105, Киргизияда—95, Сонгу Кавказта—58, Чөөн Сибирьде—40, Казахстанда—19 хой онаажыр. Ол-ла хире черге онаштыр Киргизия—278, Сонгу Кавказ—259, Закавказье—195, Чөөн Сибирь—126, Казахстан—58 килограмм дүк бүдүрүп турар.

● Бир хойдан-на Сонгу Кавказ 4,5 килограмм, Поволжье 3,6 килограмм, оон өске республикалар 2—3 килограмм дүк кыргын ап турар.

ЧААККА ДУГААР

Горький облазында «Хвощевский» совхозка тускай приборну чогаатган. Ынчалзада оон тургузуу нарын эвес. Соокту суук азоттуң дузаазыбиле алыр. Приборнуң саннарын суук азоттуг савага бир минута хире суккаш, оон хойнуң он талакы чаагынга базар. Баштай чаакта дүктү кыргып, спирт-биле чаап алыр.

Эки, тода дугаарлар 30—40 секунда иштинде базарга үнер болган. 45—50 хонганда соок-биле чиртишкен чер орнунга ак дүктер үнүп кээр, ындыг болганда кара баштыг хойларга ол дугаарлаашкынны чорударга эптиг. А 50—60 секунда иштинде чирткен чер карарын артын каар болганда ак баштыг хойларга ынчаар кылыр.

ТОДАРАДЫР ПРИБОР

АКШ-тың Корнел университединге чогааткан болгаш оон соонда сайзыраңгайжыды кылган ультразвук-биле ажылдаар «Шипре» деп прибор дыка эптиг.

Приборнуң бүдүрүкчүлүү бедик: минута иштинде бир хойну шинчилептер. Тодарадыышкын дыка ылаптыг. Иезинин иштинге дөрт неделя чедип чоруур толду 67 хуу, а аллы неделя чеде бергенин—100 хуу ийи тодарадып шыдаар.

ХОЙ ЧАМЧАЗЫ

Дүктүн шынарын экижидер сорулга-биле хойларны чамчабиле цывар шенелделерни Австралияда 1956 чылдан бээр чорудуп турар. Чамчаны полиэтиленден кылып турар, эдилге ийи чыл туруп болур.

Биске ындыг чамчаны чүгле делгелгеге турар хойларга ажыглап турган. 1973 чылдан бээр Ставрополь крайда ындыг шенелделер чорудуп турар.

Оон илерээни болза: арыг дүктүн хемчээли 7 хуу көвүдээн, шенелдеге кирбээн хойларнынга деңнээрге. дүк быжыг (үстүүчел, эвес) болгаш 0,5 сантиметр хире узун болган. Дүктүн богу үш катап эвээш. Эки шынарлыг дүктүн хемчээли шын камгалаваан хойларнынган 1,5 катап хой. Ындыг ныылыг шынарның экижээнинден хой бүрүзүнден-не 4 рубль 60 копеекта немей ап болур.

НАЙЫСЫЛАЛДЫҢ АГААР ӨРТЭЭЛИ

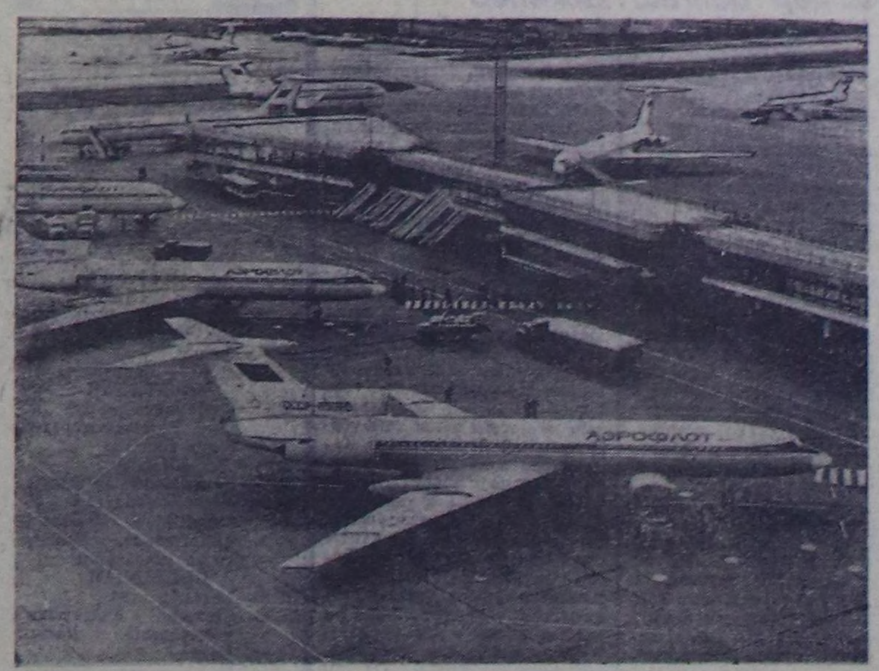

МОСКВА. Найысылалдың дөрт аэропорттары чыл бүрүзүнде 20 миллион чедир пассажирлерни сөөртүр. Чайын агаар корабльдери 2—3 минута болгаш-ла ужуп үнүп турар. Шимчээшкиниин ындыг дүрген чоруун Аэрофлоттуң ажылдакчыларының ажылы-биле, аэропорттарны амгы үениң радионавигация херектелдери-биле, оон иштинде самолёттарның хонарда келириниң автоматчыткан системазы-биле хандырганы-биле чедип алган.

Эрги салгалдың самолеттарын экижиттинген техника-экономиктиг көргүзүглүг ИЛ-62, ТУ-154, ТУ-134, ЯК-40 болгаш өске-даа агаар корабльдери солаан.

Юбилейлиг чылдың социалистиг чарыжында улуг чедишкиннерни Домодедовода авиабүдүрүлге черинин ужудукчулары болгаш штурманнары, инженерлери база техниктери, ажылчыннары чедип алган. Ол коллектив коммунистиг күш-ажылдың коллективи деп белик атты эдилээн болгаш Аэрофлотта хөй санныг эгелекчи саналдарның үндүрүкчүзү болур.

Домодедовожуларның «Рейс бүрүзүн бедик экономиктиг ажыктыы-биле болгаш ужудуушкунну күүседирин белик шынар-биле» деп инициативазын ССРЭ-ниң Хамааты ужар үүл министерствозу болгаш ужар үүл ажылдакчыларының профэвилелиниң ТК-зы үүлүг деп көрген.

Амгы үеде Аэрофлоттуң ужудукчу кезектериниң хөй кезин ол ужудукчу бүдүрүлге черинин ажылынын дуржулгазын шиңгээдип алган болгаш нептереткен.

ЧУРУКТА: Домодедово аэропортта амгы үениң агаар лайнерлери.

Н. АКИМОВТУҢ болгаш В. МАСТЮКОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Черниң баштайгы кылымал спутнигин салып үндүргенинден бээр 20 чыл болурунга

КОСМОС ШИНЧИЛЕЛИНИҢ ЧУРТУ

Ужар үүлдүң генерал-майору, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Г. С. Титовтуң чугаазы

УАЧД-ге четкен кижи бүрүзү «Космос» павильоннуң чанында «Восток» деп ракета-космиктиг системаже кичээнгей салыр. Ол менээ хөй үүлдерни сагындырар. Кижи төрелгетениң кайгамчык бедик күзели— кижиниң атмосфера ындынче ужудуушкуну боттанган хүнү — 1961 чылдың апрель 12-ни кажан-даа утпас мен. Ол хүнге чедир бис Юрий Гагарин-биле кады келген бис. Ол бир дугаарында ужуткан. Ол-ла чылдың августа «Восток» мени алгаш үнген. Оон бээр он алды чыл эрткен. Ам ол үени сактып тура, космосче бисти Черниң баштайгы кылымал спутниги «кыйгырган» деп билип турар-дыр мен. Ол кайгамчык хүнде Алтайга турган мен. Шериг ужар үүл училищезин доосканым ол үүве. Совет эртемденнериң болгаш конструкторларның чогаадыкчы маадыр чоруунга миллион-миллион кижилер дег өөрүп турдум. Каш-ла ай болганда— ийиги спутникти, артында-ла «мувукчулуг»—Лайка деп ыттыг салды. Ужудукчулар, бистер космосче кижиниң оруу изелиг эгелээнин билип каан бис. Үш-дөрт-ле чыл болгаш космос кораблиниң кабиниинге олутту кижи эелептер деп чугаалаптар дидим кижи ынчан чок турган дээринден чалланмас мен.

Космонавтиканың хөгжүлдезин бистиң Ада-чурт эртемниң хөгжүлдези чокка боттанмаддаа турган. А эртем хөгжүлдезиниң дугайын чугаалап тура, 1918 чылда-ла В. И. Ленинниң бижээни «Эртем-техниктиг ажылдарның планының дозевилели» деп ажылын сагынмаарга чоп. Ол үүл чуртка эртем ажылдарының күрүне ужур-дузалыг баштайгы планы болган. Ракета техниказынга, космонавтикага чугула ужур-дузалыг болган болуушкун болаа Совет эрге-чагырганың К. Э. Циолковскийни хүлээп көргени, эртемденге 1921 чылда бедик пенсилны тывысканы болур. Ол документтиде Ленин адын база салган. Оон ачызында эртемден бодун долузу-биле эртемге бараалгадыр аргалыг болган.

Москваны К. Э. Циолковскийнин идеяларының херек кырында боттанганының чурту ден үндезинин-биле чугаалап болур. Ракета техниказының баштайгы эртем-шинчидел, дуржулга-конструктор организациязы Москвага 1921 чылда, Ленин бар турда, Н. И. Тихомировтуң идешкейи-биле тургустунган. Суук үүлге ажылдаар ракета шимчедикчилерни ажылдап кылырынга ол кол черни эелээн. Октаргай харылзааларын өөренир талазы-биле делегейге бир дугаарды инитилел 1924 чылда Москвага тургустунган. Ракета хереэниң теоретиктериниге болгаш практиктериниге турасказаткан космонавтиканың делегей делгелгези бир-ле дугаарында Москвага 1927 чылда ажыттынган. Каш чыллар эрткен соонда Москвага реактивтиг шимчээшкини өөренир, шинчилээр бөлүк (ГИРД) тургустунган. Келир үениң ракеталарының болгаш космос корабльдериниң кол конструктору Сергей Павлович Королевтуң удуртулгазы-биле Тихонравовтуң конструкторлап кылганы суук үүлге ажылдаар баштайгы ракетазы 1933 чылдың августа база Москва кыдыынта дээрже көдүрүлген. Ол-ла чылдың төнчүзүнде найысылал Москвага, Ленинградка турган ракета техниказының организацияларының баазазынга реактивтиг шимчээшкиниң эртем-шинчилел институту тургустунган. Ол-ла үеде бистиң чуртувуска машина тудуушкуну, металлургия, химия, прибор тудуушкуну, электроника болгаш өске-даа адырлар шапкын хогжүлдени алган.

Ол бүгү дээрге Ада-чурт космонавтиказын тургузарынче чугула базымнар болуп, күүлүг ракеталарны тургузарынга, а оон соонда спутниктерни, космостуң янзы-бүрү аппараттарын, планеталар аразының автоматтыг станцияларын, башкарылгалыг корабльдерни. «Салют» хевириин үр хуусаалыг орбита станцияларын тургузарынга орукту ажыткан. «Ындыг-ла ырак эвес келир үеде ракеталыг ужудулга калбаа-биле сайзыраар болгаш социалистиг техниканың системазынга чогуур туружун эелээр дээрзиге бүзүрээр бис»—деп, академик Королевтуң 1934 чылда-ла сөглээн кайгамчык сөстери ам бүткен.

Космос эразының чээрби чылы эрткен-дир. Ол чылдарның дургузында ракета-космиктиг система эртемденнерни үндезин шинчилелдериге, бистиң планетавыс—Черни, Айны, Венера, Марс планеталарны билип алырынга, октаргай хоойлуларын, оон тыптып, тургустунганын, хүнчер харылзааларын өөрениринге ажыктыг чугула чепсек болу берген. Космос кижиниң ажыл-агый, культура хереглелдеринге улам ынанышты бараан боон агелээн. Космос телевидениези Москваның Сонгу үүктүн, Ыракны Чоон үүктүн талыгыр районнарын харылзаштырган. Геология, океанология, кодээ болгаш арга-арыг ажыл-агыйлары, өске-даа хөй адырлар космос албанын онгу беш чылдың планында көрдүнгенин өзугаар ужыглан турар. Чаңгыс сөсбиле чугаалаарга, космос ону шинчилээринге үндүрген чарыгдалдарны эгидип эгелей берген. Чаңгыс чижектен кинрейн. Чурттун чурттакчы чонун далайның улуг шуурган, казыргызы ыпкаш бойдустуң ындыг халаптыг айылдарының дугайында баш удуур медээлээри чыл бүрүде 800 миллион хире рубль түкүүт өртектиг херектелдерни үрегдээшкинден камгалап алыр арганы берип турар.

Космостуң тускай байдалдарын—вакуумну (агаар чок байдалын), денги чок байдалды—ажыглаарының айтырыгларын шиитпирлеп турар. Орта Черге бүдүрүп ап шуут болдунмас онзагай материалдарны кылып ап болур. Совет болгаш америк шинчилекчилериниң дуржулгалары келир үеде Черден дашкаар улетпүрүү тургузуп ап болурунуң арганларын көргүскен.

Космосту шинчилээриниң, шиңгээдириниң айтырыглары делегейниң улустарының оку кижиниң холдарының болгаш угаанының салдар чедирер, шинчилээр, ажыглаар чаа деңнискээри деп көрүп, кайы хире демниг ажылдаарындан улуг хамааржыр. Совет Эвилели космос шинчилелиге социалистиг чурттар-биле «Интеркосмос» программаның кайы-биле кады ажылдап турар. АКШ, Франция, Индия болгаш Швеция-биле ол талазы-биле кады ажылдажылга база бар. Амгы үеде бистиң чуртувуста ГДР-ниң, ПҮР-пуң, болгаш ЧССР-ниң төлөлериниң совет космос корабльдериниң, станцияларының экипажтарынга кады ужудуушкунга киржир талазы-биле белеткелдери чоруп турар.

Бөгүн, делегейниң улустары Октябрьның 60 чылын байырлыы-биле демдеглээр деп белеткенин турда, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтин: «Космосту шиңгээдиринге бистиң чедишкиннериивис совет улустуң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының соонда чедип алган социал, экономиктиг, культурага болгаш артемге кайгамчык улуг чаартылгаларывыстың кескү херечизи болур. Совет кижилер эн дидим бодалдарны, күүсеңкиннерни күүседип ыпдаарын, Ленинниң айыткан оруу чечектелиишкинче болгаш күүү-ыпдалдыг болуруунче кара чаңгыс шын орун ол деп чүвени шынаыткан»—дээн сөстерин онзагай чоргаарал-биле базаатан сактып кээр бис.

А. РОМАНОВ,

СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

Херээженнер чөвүлелдеринде

ШУДУРГУ АЖЫЛДАП ТУРАР

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылының юбилейин бүгү талазы-биле чедишкиннерлиг уткуур дээш Кызыл хоорайның херээженнер чөвүлели организастыг хемчеглерни ап келген. Хоорайның херээженнер чөвүлелиниң чоокта чаа болган хуралынга столоваялар болгаш ресторанар трезинде, сүт заводунда, аэропортта херээженнер чөвүлелдериниң даргаларының илеткелдерин дыңнап, чугаалашкан.

— Столоваялар болгаш ресторанар трезинин хөй кижилиг коллективи чылдың эрткен сес айларында алган социалистиг хүлээлгезин чедишкиннинг күүсеткен. Ол үениң дургузунда бараан саарылгазының планын 104,9 хуу күүсеткен болгаш пландан ажыр 193 муң рубльдин бараанын чонга саткан. Бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының планын 107,5 хуу күүсеткен— деп, ында херээженнер чөвүлелиниң даргазы В. А. Солдатенко илеткээн.

Коллективте 760 ажыг кижиниң чеди үүзү херээженнер. Олар барык шупту социалистиг чарышта хаара туттунган. Социалистиг чарыштың түнелин чогуур үеэзинде үндүрүп, соолгу үеде ону ажыктыг, дээштиг болдурган. Бо чорук коллективти көскү чедишкиннерге чедирген.

Продукцияның ассортиментизин элбедири, бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидери, ажылчы чонга эвилел-ээлдек бараан болуру коллективте социалистиг чарыштың кол угланыышкыны апарган. Чарыштыг улам дээштиг болдурар дээш херээженнер чөвүлели администрация, партия, комсомол, профэвилел организациязы-биле кады чамдык хемчеглерни ап чоруткан.

Май 15-тен июль 19-ны чедир «Сонгукчуларга көскү бараан болуушкун» деп көрүлде-конкурсту эрттирген. Түнелинде бирги черни ниити чемненилгенин Л. Федорова директорлаан № 7 бот-орулгачарыгалыг бүдүрүлгези алган. А ийги черни Н. Мельниченко директорлаан № 1, Э. Попович директорлаан № 3 бүдүрүлгелер үлешкен, үшкүзүн Л. Васильева директорлаан № 5 бүдүрүлге алган. Бүдүрүлге санында бүдүрүп турар продукцияның шынарын хыкаар комиссия ажылдап турар. Трестиң технология-лабораториязы чемнаң сүүзүннүүн тодарадып, анализти кылып турар.

Херээженнер чөвүлели ажылдап турар херээженнериң амыдырал-чурталгазындан ангыда ажылының байдалынче онза кичээнгейни салып келген. Эрги дериг-херектелдерни чаа үүлдер-биле солуп, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар. Ылангыя бо чылын 40 муң рубльдин чаа дериг-херектелдерни тургузуп алырының лимити көрдүнген. Ногааны кезер, тырыыр, чуур машиналарны тургузары планда көрдүнген, ол бүгү ажылчыннарның ажылын дыка чиңгедир болгаш ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер.

Коллективте политиктиг кижизидиге ажылынче улуг кичээнгейни салып турарын илеткелчи болгаш акаа үүве чугаалааннар демдеглээн. Эрткен өөредилге чылында Коммунистиг күш-ажыл школазынга 200 ажыг кижи «Социализм болгаш күш-ажыл» деп темага өөренип эрткен. Марксизм-ленинизмнин бөлүмүн 37 кижи өөренип доосканы.

Тресте дагдыныкчылар чөвүлели үргүлчү ажылдап, херээженнер чөвүлелиниң ажылынга улуг дузаны чедирип турар.

Төрээн хоорайның чаагайжыдылгазынга коллектив кежигүшнери идешкейлиг киржип, эрткен чазын чүс ажыг янзы-бүрү ыыштарны олуртуп, август төнчүзүнде болган хоорайның чечектер делгелгезинге ийиги черни алган. Хоорай масштабтыг чечектер делгелгези, кудунчу байырлалы, азы өске кандыг-даа хемчег организаттыгган болдур, столоваялар болгаш ресторанар трезинин хөй кижилиг коллективинин идешкейлиг киржилгезин аная үнелел-биле демдеглээн. Коллективте херээженнер чөвүлелиниң даргазы Валентина Алексеевна Солдатенковуң организакчы эвил ажылдап келгениниң түнелинде ол чөвүлел хоорайда эки ажылдыг чөвүлелдериң санында турар. Ылакгыя херээженнер чөвүлели ажылга чаа киргеп аныяктарже онза сагыш салып, оларга дагдыныкчыларны изиг дарыызы-биле быжыглап, кичээнгейге алыры чаңчыл апарган.

Хоорайның сүт заводунда херээженнерден 70 ажыг кижи ажылдап турар. Ында херээженнер чөвүлели (даргазы В. Н. Ершова) ажылдың санитарлыг байдалын ай санында хынап, хоорай чаагайжыдылгазынга идешкейлиг киржип келген. Херээженнер чөвүлели коллективке 10, 15, 20 чылдарда ажылдап келгеннерни болгаш 40—50 харлаанларының юбилейин, пенсияже үнгеннерни демдеглеп, хака-солунга, «Молнияга» бижип, байыр чедирген, чылыг сөстүг бижиктерни тыпсып турар.

— Аэропортта 180 ажыг херээженнер ажылдап турар— деп, херээженнер чөвүлелиниң даргазы А. М. Черняева илеткээн. Коллективте ажылдап турарларны пассажирлерге эвилел-ээлдек, оларның айтырыгларынга кичээнгейлиг болдурар дээш херээженнер чөвүлели сагыш салып келген.

Хоорайның үстүнде бижиткен үш чөвүлелиниң кежигүннери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылын чедишкиннинг уткуур дээш арга-курлаңырларын тыптынып, шудургу ажылдап турар.

С. ТАС-ООЛ.

делегей болуушкуннар

тайылбырлал бо хүннерде

Л. И. Брежневтиң чугааларының чыындызы

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). «Отава» деп ном үндүрер чер СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң чугааларының дөрткү чыындызындан фин дылга парлап үндүрген.

Чаа чыынды Европага айыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле Хельсинкиге болган чөвүлел хуралга Л. И. Брежневтиң чугаазы-биле эгелээр болгаш 1977 чылдың чазында Финляндия Республиканың президентизи У. К. Кекконенниң ССРЭ-же албаннын аян-чоруунун үеэзинде оон чугаазы-биле төнер деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседа үеэзинде «Отава» деп ном үндүрер черниң башкарыкчы директору Хекки Реенпяя чугаалаан.

Ол помга Л. И. Брежнев фин помчукчуларның адрезинге тускай эге сөстү бижээн деп, Х. Реенпяя онзалап демдеглээв. Ында, чижээлээрге, мынча деп бижээн:

«Совет-фин харылзааларның амгы байдалынга болгаш олларның моон сонгаргы улам ынай хогжүлдезиниң перспективаларынга чыындыда хөскү черни үндүрген. Өскелерге эки үлегерни берип, янзы-бүрү социал системаларга хамаржыр турар күрүнелериниң дин эргелиг кады ажылдажылгазының үре-түннелдиин көргүспүшаан, бистиң чурттарывыстың эки, кожа-хелбээ турун турарынга бистиң сеткиливис ханып турар.

Фин болгаш совет улустарының аразында кожа-хелбээчи харылзааларны быжыглаарынга база хөгжүдеринге боттарының идешкейлиг чоруун тураскаатканн Финляндияның ыпдыг хөй-ниити күштериниң чайгылыш чогун болгаш кызымаан бисте улуу-биле үнелел көргеп. Оон-биле холбаштыр Совет Эвилели-биле Финляндияның найыралының дайын сөөлүндеги угланыышкыны-биле оон ады сырый холбашкан Финляндия Республиканың президентизи Урхо Калева Кекконенни бистиң чуртувуста ханызы-биле хүндүлеп турарының дугайын онзалап демдеглекседим».

Леонид Ильич Брежнев эге сөсте мынча деп бижээн: «Хельсинкиге болган ужуражыышкын үеэзинден бээр ийи чыл эрткен. Моондактар, янзы-бүрү бергелер турза-даа ол үениң дургузунда бис чавырлыышкынның хөрээ улам-на быжыг болгаш казбак болзун дээш, Европа тайбынның оруу-биле чорзун дээш бүгү-ле үүлдерни кылган бис. Совет Эвилелиниң делегей чавырлыышкынының хөрээнге салыышкынының дугайын, чепсекти эндере бүдүрериниге болгаш дайын айыылынга удур, тайбың база социал депшилге дээш оон чайгылыш чок демиселиниң дугайын чугаалап турар тодаргай материалдарны помчукчу помдан тып алыр».

«Мында чыгдыынан материалдар бистиң партиявыстың политиказы, оон саналдан турган болгаш ам-даа саналдап турар шиитпирлери—XX вектин эң варын социал, экономиктиг болгаш политиктиг айтырыглары-биле таварышкаш, үениң ыылгалдазын эрткен, ол шиитпирлериниң күш-ажылдың кижизиниң эрге-ажыктарын долузу-биле барымдаалан турарын, оон угаан-бодал болгаш материалдыг хереглелдерин бүгү хемчеглер-биле болгаш бүгү талаа-биле хандырарынче угланганын илеэн-биле көргүзүп болур—деп эге сөсте демдеглээн.

Чыындыны Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылының болгаш Финляндияның күрүне боон хамаарышпас чоруун чарлаанының 60 чылының бүдүүзүнде парлап үндүрген.

Л. И. Брежневтиң номнарынга сонуургал Финляндияда кончуг улуг. Баштайгы үш чыындылар ам библиография талазы-биле ховар үүл болу берген деп, беседаның түнелинде Х. Реенпяя онзалап демдеглээн.

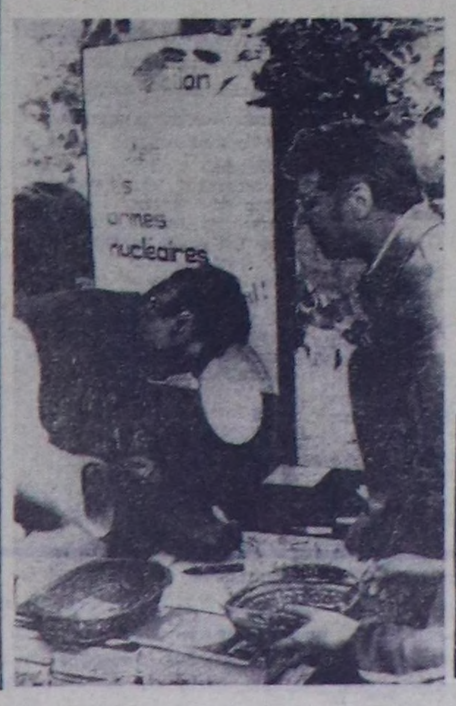

ПАРИЖТИҢ Курпев деп кыдыынга Француз Коммунистиг партияның органы «Юманите» солуунун чаячыл болган байырлалы эрткен. Чүс-чүс муң парижчилер болгаш наймылалдың аалчылары аная киришкен.

Он-оп муң французтар ССРЭ-ниң павильонунга, «Правда» солуунун стендизинге барып, «ССРЭ—тайбының болгаш тургузуушкунунун чуртту» деп СЭТА-ның фотоделгелгези-биле танышканнар.

ЧУРУКТА: нейтронуг бомбаны бүдүрериниге удурланган чагаанын адаанга ат салыышкынын чыып турары.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Португалияның Коммунистиг партиязының солуну «Авантенин» Лиссабонга болган байырлалынга 400 муң хире кижи киришкен. Ол политиктиг улуг болуушкун ПКП-ниң күүсүн болгаш туружунун быжыыны, оон ажылчы чоннарының ортузунга өзүп орар салдарын көргүзүкен.

ЧУРУКТА: киржикчилерни байырлалдың төнгени митингиже бар чорууру.

АП-СЭТА-ның фотозу.

КНО: НИИТИ ПОЛИТИКТИГ ДИСКУССИЯ ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Бүгүниити тайбынны болгаш улустарның айыл чок чоруун деткиири-биле, чаа дайынны чайладыры-биле холбашкан делегейниң чугула айтырыгларынга КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXXII сессиязыкта сентябрь 23-те эгелээн ниити политиктиг дискуссияны тураскааткан. Аная ол организацияның кежигүннери 149 күрүнелериниң төлөлекчилери киржир. Дискуссияга киржири-биле Нью-Йоркта он-он күрүнелериниң база чазактарның баштыннары, янзы-бүрү чурттарның даштыкы херектер министрлери четкилеп келген. Сентябрьның 27-де пленарлыг хуралга совет делегациянның баштыны, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыконуң чугаазын ында улуг сонуургалбиле манап турар.

Бүгү-ниитиниң бодалы-биле алырга, дискуссияга кол черни оларны шиитпирлээниинден чүүн-даа мурнунда делегейде политиктиг климатты улам ынай экижидери, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунун чавырлыышкынын ханыладыры болгаш ону делегейниң бүгү районнарынга нептередири, улустар аразынга кады ажылдажылганы хандырары хамааржыр айтырыглар эелээр. Ол болза чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры болгаш чепсекти бүгү-ниити болгаш долузу-биле дужүрерин чедип алыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни дүрген боттандырып чорударының эргежок чугулазы болур.

Ол болза тайбын болгаш улустарның айыл чок чоруунун дугайында өзүлүг сагыш салыышкыны-биле турусгунуп келген база КНО-нуң мурнунда туруп турар делегей харылзааларына күштү ажыглавазының дугайында бүгү-делегей керээзин чарары, ядролуг чепсекти нептеретпезиниң корум-чурумун быжыглаары, ядролуг чепсектиң шепелделерин долузу-биле база бүгү-ниити соксадыры, массалыг узуткаашкын чепсээниң чаа хевирлерин болгаш системаларын тургузарындан ойталаары ыыкаш ындыг өйү келген чугула айтырыгларны шиитпирлээринче угланган Совет Эвилелиниң чогуур үеэзинде кылган болгаш чогаадыкчы инициативалары болур.

ЧООККУ ЧӨӨН ЧҮККЕ ТАЙБЫҢ ДЭЭШ

РИМ. (СЭТА). Тайбың болгаш деп арге дээш израиль демократтыг фронт Тель-Авивтин башкарыкчы болуктериниң кожалы араб чурттарга хамаарыштыр агрессивтиг угланыышкынны шиитпирлии-биле буруу шапкан

Израильдиң Коммунистиг партиязынга баштаткан фронтунуң Тель-Авивте нептереткен медеглелинде Чоокку Чөөн чүкте демиселди чөптүг шиитпирлээрин сонуургалдыг бүгү улустарның, оон иштинде Палестинаның араб улузунун чүүлдүг деп көргени программаның үндезинине болгаш КНО-нуң Кол Ассамблеязының болгаш Айыыл чок чорук Чөөн чүкте демиселди чөптүг шиитпирлээрин сонуургалдыг бүгү улустарның, оон иштинде Палестинаның араб улузунун чүүлдүг деп көргени программаның үндезинине болгаш КНО-нуң Кол Ассамблеязының Израиль 1967 чылда эжеледп алган бүгү араб девискээрлерден бодунуң шериглерин үндүрер ужурлуг болгаш палестин улустуң бот-башкартынар база хамаарышпас күрүнеин тургузарынга эргезин хүлээп көөр ужурлуг.

Палестин улустуң кара чаңгыс хоойлу өзугаар төлөлекчизи болур Палестинаны хоостаарының организациязы Чоокку Чөөн чүк талазы-биле Женеваның тайбың конференциязынга киржир ужурлуг деп медеглелде онзалап демдеглээн.

Ливанның мурнуу чүгүнде дүшкүүрлүг чоруктуң хевээр артканы-биле болгаш ол районда шериг хөделиишкиннеринге Израильдиң киржип турары-биле холбаштыр сагыш човаашкынын демократтыг фронт илереткен. Чоокку Чөөн чүкке чаа дайынга шиитпирлээринче угланган Совет Эвилелиниң чогуур үеэзинде кылган болгаш чогаадыкчы инициативалары болур.

ХӨӨРЕШТИГ ХООЧУН

Чылдар болгаш кижилер

Каш чыл мурнунда Кызылга республиканың библиотека эргелекчилериниң семинары болуп эртип турган үве. Черле ужуражып, арның көрүп, үнүп-дыңнаксап чорааның кижини оон баш доскаш, тып алдым. Чүгүртүленнээш, эрес характарлыг, сииреш мага-боттуг, узун эвес дурт-сыныг кижи болду. Хөңгүп чүгаалай бергенде, эдип-саамчып турган-биле домей-ле. Тоолчу деп дыннаан мен, оон салдары-ла боор, чугаазы бир-ле аянныг, чечен сөстерни октай каттылап олурар. Бижик билбес чорукту узуткаар талазы-биле ыракузак Мөңгүн-Тайгага кызыл-өглер ажылының дугайын бижээн «Бис кызыл-өглерден эгелээн бис» деп оон материалын «Тувинская правдадан» сонуургап помчаан мен. Чурттап эрткен амыдыралы солуп кижи болган.

Бөдүүн арат Саая Чүвүрекович Самбуунуң амыдыралынга өөрүшкү-даа, муңгарал-даа турган. Чеди харлыында-ла моол бижиктиң үжүүн өөренип алгаш, состерни тоорту кожуп помчуттар, бижиттер апарган. Оон бир өөрүшкүзү ол болган. Тыва бижик чогаатты ынган деп медээ ырак Мөңгүн-Тайгага хат-казыгы дет дыңналы хона берген. Ону өөренип алыр дээш, бүгү Тывада ышкаш, мөңгүн-тайгажылар база-ла хөлзеп-дойлуп белеткенин эгелээн. Чаа үжүк-бижик өөренир школа шинчилиг кызыл-өглер, пунктулар тыптып келгилээн. Аңаа башкылар херек! Ынчан кожуун төвү Кызыл-Мажалык турган. Аттыг, чадаг аргыжары дыка берге: орук-чирик шаптараазыныг.

Саая Самбуу биле Донгак Демдек деп ийи аныяк эрге чаа бижикке дүрген өөренир дугайында келдириишкин бижик кожуун төвүнден келген. Чаа бижиктиң баштайгы башкылары ол деп үве чонга биллдине берген. Эң шыырак аттарны тудуп мундургаш, «эки өөренип алгаш келиңер, дүрген-пе бисти өөредир силер» деп оларны Мугур-Аксыдан үдеп турганнар.

Августуң соолгу хүнери. Күс шинчи кире берген. Тайга черге эртен, кежээ сооксумаар апарган. Арат чоп ол хире идегелди бергениге оолдар өөрүп, күстүң тыныжына таалап, тайга, сын баштарындан хире-хире сыладыр хап кээр серии салгына сергедир каттырып каап, хөөрежип, дагдашты колурадыр ылгын-ылгып чөртүп органнар. «Дүрген-не четсе, ол чаа үжүк-бижикти дүрген-не көрзе» деп бодал оларны далаштырып чораан. Ынча-мынча чоруп орда, ижир-даа дүшкен, хөөрежир дээш кайда келгенин безин эскербээнгер. Дээр бүргет болгаш, карангызы-ла кончуг. Хепертен аттары, даш кежээлер дег, шыгырт турупкан. «Шу-шу»—деп тепсенип, кымчыланырга-даа — сураг, шимчеш дивес.

— Бо канчан барды, эжим, аза-четкери аттарывысты дужапты бе?—деп, Самбуузу элдепсинип алгырган.

Дүже халышкаш, от шаптарга, аттары серт кыңгаш, аткаар хойдуккан. Шипчилеп, дыннаадып көөрге, ынаар-ла чер дүвүнде ышкаш хем шаалаан. Оваарымчалыг, топтап көрүп турарга, кашпал тамы эриинде келген болганнар. Аттарны дужапкан «аза» ол болган. Хөөкүй аттар ону эскергеш, албадаарга-даа шыгырт турганнары ол. Чангыс баскан болза-ла шы-ыг дээр, оон дириг үнер деп кордаан-даа дүжүк чок! Ол бүгүнү билген соонда ийи эжиптиниң соөгу сиринейнип, бот-боттарынче, аттарынче көрүнгүлеп, кара хөлегелер боон, кезек када үпү-бажы чиде берген тургулаан. Хөөкүй аттар база-ла, шапкан соонда ышкаш, бызыннары догданайнып, карактарын ушта көргүлепкен, хаайларының үттерин алгыды тыңгылап каап турганнар. Саадак арттын шорулгактыг иткектери ол болганын эжиткилер дөзевилеп билип каан. Оваарымчалыг болбас болза хоржок!..

Оон соонда аттарын четкилеп алгаш, кымчылары-биле базым бүрүзүн токкуладыр соктап чораан, кадыр одуруглап кашпал дүвүнче бады келгеш, хостуг-хостуг тыңгылаан.

— Шын хемни ол-бо эриктеринче 33 катап кежер дыйлап-шыйлап кокшаа орук бар, чамдыкта од үеролей бергенде оон-даа хөй катап кежер. Бис ынчан Демдек-биле 33 катап кежип чораан, Кызыл-Мажалыкче барык-ла доктаавайн хондур, хүнзедир хап кире берген бис. Аттар-даа семис шыырак, ал-боттарывыс-даа аныяк турганывыс ол-дур нийн—деп. Саая Чүвүрекович хүлүмзүрүй аарак сактып чугаалап олур.

Кызыл-Мажалыкка ынчан 70 хире кижи чыылган. Элээн кааш ак, оглерни кожа-кожа тиккилээн, бараанын көөрге чаражы-даа кончуг! Курска келген идепкейлиглерге белеткээн оран-сава ол. Ол дээрге бай феодалдардан хавырган өглер болган. Эң улуг делгем ак өгге өөренип турганнар. Аңаа үүле чаа үжүк-бижикти эвес, сан болгаш агар-политиканы база өөреткен. Олар каш ай иштинде өөренгеш, «башкылар» боон, чер-черинде четтикпейн манап турар өөренчикчилериниче далаштыг тарап чаныпканнар.

Демдек Моген-Бүренче чаа бижик өөредири-биле чоруп-кан, а Самбуу арева үүрүн даргалавышаан, Мугур-Аксы. Кургы ол ынчаар аратта-рга үжүк-бижик өөредири-биле артып калган. Тус-тус черлерге бижик бөлүмнерин гүргускаш, аңаа өөренги дег кижи бүрүзүн хаара туткан. Тускай белеткээн кызыл-өглер-даа изиг түлүк ажылдан эгелээн. Чер-черге араттарын ажылышке-даа, чаа үжүк-бижик өөренириңге-даа сундулуу болгаш хей-аъды-даа аажок кодурулген. Үениң негеттинин келген чугула айтырыгларын шинтиргээринче аревэчилерниң күжүн организастаарының хөрээнге Саая Чүвүрекович бодупун төлептиг үлүүн киирип чораан.

1931—1932 чылларда Бай-Тайганың Кара-Хөлге 60 хире кижини хурал протоколу, билдириишкин, шыныылга дээш өске-даа албан бижиктери бижириңге ол өөредип ажылдаан. 1932 чылда Саая Самбуу Барыын-Хемчик кожуунун пионер бюрозунга ажылдап кирген. Өөредилгеден ангыда, ылаңгыя чайны үеде пионерлериң кылыр үвезин-ле хөй: хой кадаржыр, тараанык дайзыны өргелер кырар, погаа тарып ажаар дээш оон-даа өске. Эң эки ажылдаанларны өртектиг барааннар-биле шаннап, оларның сонуургалын көдүрүп турган. Бо бүгүнү организастаарынга С. Самбуу күжүн, билиин харам,чокка өргээн.

С. Самбуу бодунун эртем-билиин бедитпишаан, көдүү черге удуртур ажылдарга ажылдап, социалистиг чаартылгага төлептиг үлүг-хуузун киирип келген. Улустун тоолларын дыннап доктаалын алырынга ол бичиизинде-ле ышак чораан. Сөөлүнде барын аас чогаалының бүгү-ле хевирлерин чыып бижиир ажылче киирипкен. Литературага болгаш уран чүүлге хандыкшылы чоорту чайгаар-ла улгаткан. Концерттерге идепкейлиг киржип, харын-даа чогаадыкчы ажыдды сонуургаар апарган. Оон ындыг сундулалы библиотекарь болуп, ном-дептер арызынга ажылдаар чаагай хөрекке чедирген. С. Самбуу 1953 чылда район библиотеказының эргелекчизинге ажылдап эгелээн. Пенсияже үнгүже чедир од чаагай хөрекке күжүн, билиин бараалгадып келген. Байлак арга-дуржулгазын ол аныяктарга дамчыдып, амдаа аныяктарның дагдыныкчызы боон, боттуг дузаны чедирип турар. Ол ам-даа библиотеканың болгаш Культура бажыңының хоочун, доктаамал аалчысы болбушаан. Уран чүүлдүн чогаадыкчы коллективтеринге ажылгаар режиссураны-даа, интермедияны-даа, шинии-даа Саая Чүвүрекович тургузуп, боттуг дузаны чедирип чоруур. Ол 50 ажыг улуг, биче хемчээлдиг тыва тоолларны шээжи-биле билир. Оларны Тываның дыл, литература болгаш төөгүүнүн эртемшинчилел институдунга дужааган. Улустун тоолдарынга үндезилеп «Арганың ак коданы» деп каттырынчыг интермедияны, «Алтайның Аңчы-Каразы» деп тоол-шинии чогаадып тургускан. Бот-тывыңгыр артистер оларны сценада ажыглап турар. Автор боду тоол-шиинде бир кол рольду чедиишкиниг ойнагылаан. Ук шинии Мугур-Аксының Культура бажыңының бот-тывыңгыр артистери элээн каш черлерге ойнап бараалгаткан. Көрүүчүлер сонуургаан.

Чоокта чаа Мөңгүн-Тайгага чоруп турган, эрги танышым, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Саая Чүвүрекович Самбуу-биле ужуражып хөөрештим. Ажылдап чораан чылдарында алгылаан шаннал-макталдары-даа эвээш эвес болду. Уруг-дарыы улгалы бергилээн, ажылдап чоруурлар. Ол ам 69 харлап чоруур. Ам-даа эрес, активчизи хевээр. Караа көскү, кулаа дыыжы, угааны чарт. Кысказы-биле чугаалаарга, хөөрештиг хоочунуң чүрээнин отчугажы ам-даа кыштыгын чоруур.

Э. КЕЧИЛ-ООЛ.

МАТЕМАТИК БООП ТӨРУТТҮНГЕН

Михаил Фокин-биле танышып чугаалажырга, онза солун. Сеткили биче, баштакка база ынак, ол-бо үвенин чугаалаанда, тодаргай, чамдык кижилер ышкаш ынчап-мынчап безеректелип орбас. Ол 28-ле харлыг, физика-математика эртемнериниң доктору, Новосибирскиниң Академгородотунда ажылдап, чурттап турар. Өске муң-муң кижилер ышкаш, чогум-па ындыг чурттадыг, сонуургалдыг боорга ынчангаш оон дугайында помчукчуларга чугаалаар бодаан ындыг кижи мен.

Михаил Фокин математик-теоретик болзажок, карак четнес калбак-делгем. Сибирьде боор турар кайгамчыктыг чаартылгалар дугайын чугаалай бергенде, аңаа бодунун сонуургалдыы, янзы-бүрү төлевилелдериниң улуг чаагайын мегаданы арныңдан илдеп шаар. Ынчаарга Фокиниң болгаш оон эш-өөрүүнүн кылып турар теоретиктиг шинчилелдери оон чурттап, ажылдап турары Академгородоктуң химия талазы-биле тускай эртемниглериниң ажылдарынга чогуур черии дораан эелей берген. Үүл дээрге Фокиниң удурткан улузунун санаан турганы нарын химиктиг чорудулгаларның сан модельдери дуржулга кылырынга эргежок чугула улуг өртектиг тускай хереклер тудуп тургузар чоруктап хостап, аңаа чарыгдаар хөй акша-хөреңгини кампап алыр арганы берип турар.

Аныяк эртемден-биле чугаалажып ора, оон математик болу бергени душ эвес деп үвенин билген мен. Миша алдыгы класска өөренип турган, бир катап дыка хөй солун бодалгаларлыг помнар тып алган. Ол бодалгаларның чамдыызын белеп-биле бодап кааш, чамдыызынга хөй күш үндүрер ужурга таварышкан. Ынчанна Миша хажык чок бодалдын болгаш логиканың, фантазияның болгаш алдеп кайгамчык хуулгаазыннарның делегейинге хандыкшын эгелээн. Дараазында чылын чедиги классчы Фокин школаның математика олимпиадазынга бир-ле дугаар киришкен.

1963 чылда Мишаның адаезы узун хуусаалыг командировка ёзугаар Волховтан Красноярскиге кээп чурттай бергеп, аңаа-даа Миша математиканга сонуургалын кагбаан. А элээн каш чыл эрткенде Фокиннер Сибирьден база-ла чоруур ужурга таварышкан. Ынчан оларның оглу Миша Красноярск крайның школазчыларының математика олимпиадазының тиилекчилериниң бирээзи апарган. Новосибирскиниң күүне университединиң чанында физика-математика талазы-биле школа-интернатка өөренип артып калган. Ынчангаш Фокиннер чаа черже Миша чокка кожер ужурга таварышканнар.

— Бистиң класска 25 кижи турган—деп Михаил сактып чугаалаар. —Оларның шуптузу-ла кончуг эки өөренип турган деп чугаалавас мен, ынчалза-даа кандыг-даа херекке кызымак кижи-ле чедиишкиниг болур дээрзи билдингир болгай.

Михаил Фокин-биле кады Академгородоктан кады кыдаштажып каан бис. Хөй катъ улуг чаагай бажыңнарның аразында погаан арга-ыяш чындыйтыр езүп турар. Кезек болгаш, чолаачыларның кичээнгейин уталаан «Чадаг улус» дээн демдекке таваржы бердинис, оон элээн болганда кудуруун чүктеп алган диич чуруп каан үш-булунчук көстүп келди!

Математик-теоретик, артала эртемнер доктору Фокинге ужуражырым мурнунда ону шоолуг үве ыыттавас, шынгыысы кончуг, берге-ле кижи боор деп бодаан мен (доктор атты ол интегралдыг деннелгелер талазы-биле бодалгаларга алган кижи-дир).

— Шыңгыыраар» харык кайда боор. Кыжын лыжага маннап чоруп бээр, чайын Обь далайынга эштир мындыг кижи-ле болгай мен. Бөгүн суг дээрге канчап-даа «шыңгыыраар» арга чок, магалыг хүн ышкажыл—дээш Михаил каттырар болду.

Сибирьни каггаш, Москвага азы кандыг-бир өске-даа улуг хоорайга барып ол-ла эртемнерни уламчылап болур силер дээн болза, канчаар силер, чопшээрежир силер бе, Сибирьден чоруур силер бе деп айтырарымга, Фокин турган:

— Чүү-даа дээр болза, хоржок мен—деп, саргыл карактарын шала имирээрти аарак чугаалай-дыр.—Мында ышкаш ындыг ажыл-ишчи, чогаадыкчы байдалдыг чер, янзы-бүрү пазы-харлыг, янзы-бүрү эргедужаалдыг, эртем аттарлыг ажылдакчыларының аразында кайгамчык онза чазык чаагай харылзаа-холбаа кайда-даа чок боор деп бодаар мен. Көрүнер даан, хамык-ла үүле шупту кожа-хелбээ: школазы ол-дур, университеди ол-дур, эртем-шинчилел институттары ол-дур. Университетте эртемнерни кымнар башкылап турар деп бодаар силер, шынап-ла тергиин дээн эртемденнер башкылап турар, студентилер дээрге үшкү курстан эгелээн эртем-шинчилел институттарының лабораторияларына болгаш салбырларына тускай практиканы эртиш, чамдыктары өөредилгезин доскаш, аңаа ажылдап артып-даа каап болур мындыг чер-ле болгай...

Фокинни ала-чайгаар аайлашкан, чаг иштинде түүрек, чаачык иштинде таакпы дег кижи-дир, хамык бодалы олчаан бүдүн турар деп кымдаа бодавазын. Ол база-ла хөй-хөй чигзиниглерлиг. Ынчалза-даа нарын бодалгаларның харыызын бодап тывары оон хөрээ, эртеми апарган. Берге-ле үве үүл дээрге, үүхөө «кара ажыл» кылыры, ол «кара ажыл» дээрге кандыгдаа улуг, нарын теманы шинтирлеп, шинчилээр үеде ыяапла турар боор мындыг үве деп Михаил чугаалады.

— Чамдыкта, чижээ, ай хире үе эрткенде безин чогум чүүү кылыпкан мен дээш боданырга, шоолуг-ла үве чок ышкаш сагындырар. Ынчангаш кижи боду бодунга ажыныш, хорадаар чоруктар суг турар—дей-дир.

Михаил кежээ копчуг ажылдаар кижи болду.

— Кежээки шактарда ажылдаарга экизи кончуг, хөй үвени кылып болур боор үве. Амдыызында ол шактарымның чамдыызын кадайым биле уруумга үндүрер ужурга таваржып тур мен. Хостуг үемде спорт кылыр, музыка дыңнаар мындыг мен. (Классиктиг музыка бижээн пластинкаларны ол студент чылдарында-ла ийи-бирлеп чыын ап келген кижи үве-дир).

Кежээ дүшкен. Академгородоктун ыяшсыг арыг агаары улам чыттыг апарган. Бажыңнарның соңгалары чырып келгилээн. Оларның бирээзинде аныяк от-бүле—Машенька, Ольга болгаш Михаил Фокиннер чурттап турар. Михаил Фокин чаа бодалганы бодап орары чадавас...

Александр ПОЛОЦКИЙ,
ПМА-ның корреспондентизи.

А. БЕЛОГОРСКИЙНИН «Хомус үнү» деп фотоэтюду.

АЛДЫН ИНЕ

Сентябрьның бир эртени. Нева кудумчузун куду алзы бадып ор мен. Нева хемниң эриинче шиглей көре каапталымга, чиңгир көк дээрниң дүвүнде алдын ине баганаландыр шымны берген туру. Ол болза Адмиралтейниң инези-дир. Эртен эрте көөрүмге, дээрде шаштыккан сүвүр инени хавыкталдыр дугалаач шаараш-шуураш ыяш «оңгача» дундүүтели берген, оон иштин өрү-куду кижилер бадып-чоктап турар болган. Эртем-будурулгениң күжү каттышкаш, «Реставратор» деп чериң директору Сурен Иванович Газиянц баштаан бөлүк Октябрьның алдан харлаар оюнга уткуштур алган хүлээлгезин бир ай бурунгаар күүсеадипкени ол-дур.

Беш ай дургузунда Александра Ивановна Иванова баштаан тускай бригада архитектураның бо кайгамчык тураскаалын суг алды-биле будупкаастап келгеннер. Эрткен-дүшкен кижилер болгаш кадагаалы чорумалдар Адмиралтей суургазының алдынналчак мөлүрүүнүң дундүүнден дээрдиве согунналган алдын инени кайгаар, магадаар болгаш харында кылажын соксадыпкаш, чаңгыс черге туруптар үве чорду.

Алыс угун алыр болза Адмиралтейниң инезин 1806—1823 чылларда архитектор А. Д. Захаровтуң чогаатканын ёзугаар тудуп дооскан болгаш ону сөөлгу катап бежен ажыг чылдың мурнунда бир катап септеп-селип алдынчап будаан. Адмиралтейниң инези бедип чоктаан бажыңның ниити хевирин Ленинград хоорайның сүлде дөмдээ кылдыр шилип алган база «Ленинградтың камгалалы дээш» деп медальдың бир талазында ол-ла хевээр шуткуп куткан. Адмиралтейниң суургазы турар чараш болгаш улуг бажың Ленинград хоорайның тевааи салган үе-биле шуут холбашкан.

Кедергей чуга саазын дег кылдыр талтап каан алдын-биле каттангылай ыып каан Адмиралтейниң алдын суургазы болгаш алдын инези кедизинде барыл-барып боралдыр өөнүг апаар. Ам дээрге Адмиралтейниң инези Александр Пушкиниң көрүп магадал чораны дег апарган: кайгамчык чараш, кайгамчык туразында, кайгамчык бедик кылдыр дээр дүвүнде алдынналдыр көстүп турар.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

Дыңнадыг

СЭКП Тыва обкомунун марксизм-ленинизм университединиң дирекциязы университетке баштайгы кичээл 1977 чылдың октябрь 3-те Политчырыдыышкын бажыңына болурун бүгү дыңнакчыларга дыңнадып тур. «Делегей харыдзааларының» II курузунуң кичээли 16 шакта, өске арткаларының 18 шакта эгелээр.

Университеттиң дирекциязы.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

СЕНТЯБРЬ 28-ТЕ
МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—**Беседалажылыкын».** Уран-чечен фильм.
11.45—**«Кино аян-чоруктарының клуву».** Дамчыдылганы Ю. А. Сенкевич чорудар.
12.45—12.55—Чапсар.
12.55—**«Амы-хууда аас-кежин».** Хой сериялыг уран-чечен телефильм.

КЫЗЫЛДАН

14.05—**«Мээн бажыным мында».** Уран-чечен телефильм.
15.30—16.30 — Чапсар.

МОСКВАДАН

16.30—**«Эртемденнер-биле кады».** Эртем-нептередилгелиг фильм.
16.45—16.55—Чапсар.
16.55—Документалдыг фильм.
17.05—**«Төрээн бойдус».**
17.30 — Уругларга фильм. — **«Каштанка».** Уран-чечен телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.35—Телемедээлер.
18.50—**«Делегей байдалыныг допчулалы».** Дамчыдылга.
19.10—Киножурнал.
19.15—**«Азия диптин төвүнде».** Дамчыдылга.
19.45—Телемедээлер.
19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—Медээлер.
20.10—Совет Армиянның Академиктиг Төп театрының фильм-шиизинин баштайгы көргүзүү. **«Элегия».** Автору—П. Павловский. Кол рольдарында—ССРЭ-ниң улустуң артистери Л. Касаткина, А. Попов.
22.05—**Футболга УЕФА-ның кубогу. «Динамо» (Тбилиси — «Интернационале» (Милан, Италия).** 1-ги оюн. Тбилисиден дамчыдылга.
22.50—23.00—Чапсар.
23.00—**«Ye».** Информастыг программа.
23.30—**Футболга УЕФА-ның кубогу. «Динамо» (Тбилиси) — «Интернационале» (Милан, Италия).** 2-ги оюн.
00.15—**«Спортлото» тиражы.**
00.30—01.15—Футболга Европа чемпионнарының кубогу. «Торпедо» (Москва) —«Бенфика» (Лиссабон, Португалия). 2-ги оюн. «Динамо» Төп стадиондан дамчыдылга.

АГААР

Бөгүн республикага биче булуттаар. Чагбас. Сонгу-барын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температураазы мурнуу-барын районнарга 9—17, өскелерипге 11—16 градус чылыг болур. Дүнеки шактарда республикага 2—7 градус соор.

Кызылга база эдир булуттаар. Чагбас. Чоон чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температураазы хүндүс 13—15 градус чылыыр, дүне 1—3 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Душтук болгаш душтуу кыс» 10.10, 11.45, 13.30, 15.15, 17.25, 19.10, 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Иван биле Марья» 9.30, 11.10, **«Кызыл лента дилээн уруг»** 14.30, 16.10, 17.50, **«Робин Гудтуң согуннары»** 12.50, 19.40, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Рики-Тики-Тави» 10.00, 15.00, **«Стажёр»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дамчыдып болбас дулгуур» 15.30, 17.00, 18.40 20.30 шактарда.

Кызылдың ыяш ажыл-агыйы Чербі суурда Чербиниң садындан инек-караа, чыжыргана, малина сыптарын кызыгаар чок садар. Коллективтерден чагыгны хүлээп алыр. Айтырыгларны дараазында адресче чорудар: **Кызыл хоорэй, Сладская кудумчузу, 12 а, телефон 2-43-54 болгаш Черби суур, Чербиниң лесничествозу, телефон 2-36-86.**

Чыраа-Бажы ортумак школазының Билчеймаа Дочюровна Сааяга 1965 чылда тывыскан А № 032767 аттестат читкен. Ол документини күш чок болдурар.

1977 чылдың февраль 22-де Кызылдың автошколазының Дмитрий Тас-оолович Кууларга тывысканы ААЕ сериялыг 536924 дугаарлыг чолаачы шынчылгазы читкен, ону күш чок деп санаар.

Эмчиниң сүмези

ЧЕСТЕК-КАТ

Аңак четектелиг, бүрүлери садка тарын өстүрер клубникага домей, чадаг кат —арыг иштиниң честек-кадынга арга-арыг оймактарынга, тарамык ыяштарлыг арыг иштинге бо-ла такаркыр бис. Кады июльда быжа бергенде, честек-кат кончуг чаагай чыттыг, эн амданыг кат. Сад клубниказынга көөрде, арыг иштиниң честек-кады—эм үнүш. Оон кадында С, В-1, В-6 витаминнер, каротин, лимон, яблоко, салицил, хин кислоталары, минералдыг бүдүмелдер, фитонцидтер болгаш өске-даа эм үүлдер, бүрүзүнде аскорбин кислотазы, ажыткылыг үүлдер, алколойдтар бар. А оон дазылында ажыткылыг үүлдер кончуг хой. Ынчангаш честек-катты чоннуң болгаш эртем медициназында ажыглап турар.

Чаа чыгдынган честек-катта хин кислотазы бүүректе болгаш от даштарының дустарының болгаш организмге сидик кислотазының турьгуушкунуу эвээжедип болганда, склероза, хан базыышкыны улгатканда, ижин-шойунду аарыгларынга, подаграга (хол, бут үстериниң аары), сынийнын дашталыр аарының эмээринге ажыглап турар. Оон ангыда каттың сы туткан суу-биле экземаны шарын эмээринге ажыглап турар.

Честек-кат бүрүзүнүң хандызы-биле ангинаны, уруг саваазындан хан адыышкыны болганда, дизентерияны, хан базыышкыны эвээжээнде, дүне деридер апарганда эм үүл кылдыр ажыглап турарындан өске, ханзыраар балыгга компресс кылырынга база хереглеп турар. Ол ышкаш честек-кат хандызы-биле аас иштип чайып төгерге, оон багай амданын чидириптер. Хандыны белеткээри белеп: бир стакан сугга кургаткаш, хоюду соктап каан бүрүнү бир шопулак иштин ургаш, 15—20 минутада хайындыр.

Чидиг чемпер-биле кады честек-катты чемге ажыглаарын диабет болгаш геморройдан аарын турарларга сүмелеп турар. Кадын, бүрүзүн, дазылын холуй хайындырган честек-кат хандызын өт аарынга ижерге дузалыг.

Чамдык кижилериниң организминге честек-каттың хандызы, чулуу-даа, харын ол бодун чемге ажыглаарга безин таарышпас болгулаар. Чок-ла болаа кустурар. кешке быйыргын кызыл шивишкилер тыштын, эт, кеш кижип туруп бээр. Ындыг тавлрылгада ону шуут ажыглавааны дээре.

Арыг иштиниң честек-кадынга домейлешкек, арга-арыг кыдыынга, алаактарга үнер, чер кырынга чиирбейлиин чаттыгаан сывы эвээш, өске хевириниң честек-кады база бар. Олардан арыг иштиниң үстүнде көргенивис, честек-катты ылган биливис, өске хевириниң ол кадында эм шынар чок, харын-даа хоралыг болур дээрзин утпанар.

В. КАЛЕДИНА,
провизор.

ЭЛДЕПТИГ ҮНҮШТЕР

Сонуургактарга

● Америка диптин Колумбнуң ажытканыныңа соонда, европейжилериниң ол чаа черге бир-ле дугаар баргаш, ук черниң дугайында сонуургаан солун чугааларындан ангыда, олар оон кайгамчык үнүштерин магадаан, харын-даа ол үнүштериниң үрезиннериң ап алгаш чаныр кээп турганнар. XVI векти эгезинде Европага какао база-ла ындыг байдал-биле тыптып келген. Мексиканың үндезин чурттакчылары какаону бурган, чүдүлге ыяжы деп санап, оон үрезинин акша орнунга ажыглап чорааннар. Какао үрезиниңден ол чоок кавыга бөлдингир суксунга ижер, ажыг амданыг «чоколатль» деп суг кылыр турган. Оортап Европага шоколад деп сөс тывылгач. Какаонуң чимизи ук ыяштың упундан үнер. Оларны американнар «какахуатль» деп адаарлар, европейжилер какао деп сөстү база оон тыпкан.

● Индий океанда Сейшель ортулуктарында лодоицейлер дээр тоорукту пальмалар үнүп турар. Ол делегейде эң улуг хемчээлдиг тоорук болур. Тооруктуң бир улуг борбаа 25 кг чеде бээр. Сыптарындан үстүп баткаш, океанга үр үеде салдап чоруп турган ол тоорук-тар дугайында. Сейшель ортулуктары ажыттынмайн турда, элдеп-эзин тоолчургу чугаалар тараан турган...

● Океаниянын чурттакчыларына бир үнелиг үнүш «хлебтиг ыяш» деп адаар элдептиг ыяш бар. Оон чимизи 20 кг ажып турар. Ол чер чурттакчыларының хлеб орнунга кол чем кылдыр ажыглаар үүлү ол. Ону хоюду чуургаш быжырыптарга, ёзулуг хлеб болур. Чигге-даа, хайындыргаш-даа чемге хереглеп турарлар. «Хлебтиг ыяштың» назыны ўзуп. Барык 70 чыл дургузунда чыл сапында-ла бодунун байлак дужудун берип турар. Ук ыяш үүгле онзагай чемиштиг эвес, оон чуга картыпдан пөс, бүрүлериндеп саазын, янзы-бүрү шляпалар, даазылындан эм аймаа, а даштыкы кылын картындан өөнүт будуктар кылыр хуулгаазын ыяш болуп турар.

● XVI векте испан эжелекчилер Панаманың девискээринге, аскылап каан үве дег, сарыгпогаан өөнүт, даштыкы хевири болгаш амданы дыня сагындырар улуг-улуг борбак чимистерлиг ыяш көргеннер. Олар ук ыяшты «дынялыг ыяш» азы «папайя» деп адаарлар. Ол үнүш тропиктиг арга-арыглыг чурттарда эң үнелиг ыяш. Оон чимизи кандыг-даа аарыгга дузалыг—эм үүл. Ынчангаш тус черниң чурттакчылары ол ыяшты «кадыкшыл ыяжы» деп адаары тавлрылга эвес.

● Японияда говеня дээр чигиргит ыяш үнүп турар. Оон чимизин эвес, а чимизиниң кара-хүрец өөнүт, эзт-даа сагындырар, элдеп чиктиг сывын чемге ажыглаар.

Дыңнадыг

Редакцияның адреси: индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропагандаа кылдызының 2-31-75, харыысалгалыг секретарьының 2-23-54, партийжи амыдырал кылдызының 2-37-13, культура кылдызының 2-23-54, көдээ ажыл-агый кылдызының 2-21-47, үлетүүр кылдызының 2-22-64, чагаа кылдызының 2-41-27, информация база совет тургузут кылдистериниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, секретариат тың 2-23-35, солун келбейн баргаанда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16332. Чагыг № 322.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садылының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—1067.